

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г. С. СКОВОРОДИ**

ЄРМАКОВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 371.71 (438)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ У ПОЛЬЩІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Іонова Олена Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри
природничо-математичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кузнецова Олена Юріївна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (м. Харків),
завідувач кафедри іноземних мов №3;

доктор педагогічних наук, професор
Проніков Олександр Костянтинович,
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
професор кафедри педагогіки, психології
і методики фізичного виховання;

доктор педагогічних наук, професор
Шпак Валентина Павлівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри початкової освіти.

Захист відбудеться «28» березня 2017 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, ауд. № 216.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. № 215-В.

Автореферат розісланий « 25 » лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Стан здоров'я дітей і молоді є одним із найважливіших показників соціально-культурного розвитку будь-якої країни. Із огляду на це особливої значимості для суспільства, за визначенням Усесвітньої організації охорони здоров'я, набуває завдання збереження і зміцнення людського здоров'я, а не лише боротьба з хворобами. Значну роль у реалізації цього завдання відіграє загальноосвітня школа, що охоплює навчанням і вихованням переважно більшість дітей протягом досить тривалого часу та спроможна розвинути мотиваційні чинники здорової життєдіяльності, сформувати знання, практичні вміння, навички, особистісні якості, які дозволяють особистості долучитися до культури здоров'я.

Пріоритет здоров'я як однієї з найважливіших людських цінностей, спрямування вітчизняної системи освіти на розвиток здорового молодого покоління відбито в національних програмах («Здоров'я нації» на 2001–2011 рр., «Здорова дитина» на 2008–2017 рр., «Здоров'я–2020: український вимір» (2011 р.) тощо). Проте реалізація цих програм здійснюється уповільнено й не приводить до очікуваних результатів: за статистичними даними, до 80–90 % сучасних школярів «уражені» певними захворюваннями. Це є наслідком багатьох соціально-педагогічних факторів: інформаційні і психоемоційні навантаження, незадовільна організація навчальної діяльності та шкільного фізичного виховання, поширення шкідливих звичок (паління, уживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин тощо) і недостатня стимуляція до здорового способу життя, безвідповідальне ставлення особистості до свого здоров'я та здоров'я інших тощо. Усе це свідчить про низьку культуру здоров'я школярів.

Нагальна потреба пошуку нових підходів до вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів потребує вивчення шляхів розв'язання цієї проблеми в зарубіжній педагогіці.

На особливу увагу заслуговує аналіз досвіду Польської держави, що зумовлено певними чинниками. По-перше, Польща й Україна є близькими за географічним розташуванням і слов'янським менталітетом, мають багатотисячлітні історичні й культурні зв'язки. По-друге, Польща, що однією з перших постсоціалістичних держав увійшла до Європейського Союзу, докорінно реформувала освітню галузь (децентралізація й демонополізація управління освітою, деідеологізація та пріоритет особистості в освіті тощо), наблизилася до європейських освітніх стандартів і потреб ринку праці. По-третє, польським урядом здійснюється активна діяльність, спрямована на створення сприятливих умов навчання, розвиток здоров'я особистості. По-четверте, Польща, як і переважна більшість країн Європейського Союзу, має достовірну національну базу даних щодо збереження та зміцнення здоров'я школярів, формування їхньої культури здоров'я.

Отже, польське шкільництво має певні переваги й надбання у вирішенні проблеми формування культури здоров'я школярів, що зумовлює необхідність урахування польського педагогічно цінного досвіду у вітчизняній освітній практиці.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в польській науковій думці проблема формування культури здоров'я школярів розглядається за такими основними напрямками: розробка концепцій збереження та зміцнення здоров'я

школярів в освітньому середовищі (К. Полак, Д. Туохі, З. Цендровські), дослідження шляхів формування культури здоров'я школярів, зокрема: фізкультурно-оздоровче (М. Броніковські, Й. Вельські, Р. Войцик, Б. Заустовська, А. Краванські, Т. Лісіцкі, Т. Машчак, В. Осінські, Л. Плавинська), гігієнічне (Ж. Громаджка-Островська, С. Корчак, З. Яворські), екологічне (Е. Коніуши, Р. Кулік, Б. Літвінчук, В. Ставанські, Я. Стжалко, В. Собчик, Л. Тушинська, С. Ядвіга) виховання, «виховання здоров'я» (А. Гавель, М. Ковальський), «оздоровча освіта» (Б. Воунаровська, М. Задворна-Чеслак, А. Залевська-Мелер, Е. Жерська, Х. Кололо, Й. Мазур, М. Рокицька-Хебель, Є. Чаронська, Е. Сирек) школярів, «культура школи» (пропаганда здоров'я серед школярів і їхніх батьків) (Е. Влодарчик, І. Кавецький, Р. Квасніца, С. Кшихала, К. Осташевські, К. Полак, Т. Шкудларек, П. Ярошинські), професійна підготовка майбутніх учителів до формування культури здоров'я школярів (Г. Банасжак, Й. Кміта, Ц. Стипулковський) тощо.

Окремі аспекти формування культури здоров'я школярів висвітлено в історико-педагогічних працях польських науковців (Ч. Банах, Й. Драбик, Й. Гжесяк, Р. Гжибовський, Ст. Кавула, Р. Квашніца, Ч. Купісевич, Т. Новацький, С. Ольчак, М. Піонтковський).

Напрямами вивчення досліджуваної проблеми у вітчизняному педагогічному просторі є: розвиток здоров'я особистості через освіту, організація здоров'язберігаючого навчально-виховного середовища (Н. Бібик, Т. Борова, Е. Вільчковський, О. Дубогай, О. Іонова, О. Лукашенко, О. Проніков, О. Савченко, С. Шмалей, В. Шпак), формування здорового способу життя (О. Вакуленко, О. Жабокрицька, С. Закопайло, С. Кондратюк, В. Кузьменко, С. Лапаєнко, С. Омельченко, Л. Сущенко) та культури здоров'я (В. Бабич, Т. Бойченко, О. Ващенко, В. Горашук, В. Єфимова, С. Кириленко, Ю. Мельник, В. Оржеховська, О. Рибалка) школярів, підготовка майбутніх учителів до здоров'язбереження вихованців (В. Бобрицька, Ю. Бойчук, М. Гончаренко).

Частково предмет дослідження відображено в працях (Л. Зеленська, С. Золотухіна, О. Іонова, О. Кузнецова, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Л. Штефан), присвячених порівняльно-педагогічним дослідженням освіти європейських країн, зокрема Польщі, а саме: висвітлення питань реформування польської шкільної освіти (А. Василенко, Л. Пелех, Ю. Федорик), позашкільної освіти польських учнів (Н. Савченко), підготовки учнівської молоді до життя (І. Даценко), формування соціального здоров'я школярів (Д. Ізуткін), їхньої здоров'язбережувальної компетенції (Т. Бойченко), професійної підготовки педагогів (Я. Морітз), зокрема вчителів фізичної культури (В. Пасічник).

Водночас проблема формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) не була предметом системного й цілісного дослідження як польських, так і вітчизняних учених.

Доцільність дисертаційної роботи посилюється й необхідністю розв'язання нагальних суспільних проблем і подолання соціально-педагогічних *суперечностей* щодо досліджуваної проблеми, а саме: між потребою суспільства у формуванні здорового покоління й незадовільним станом здоров'я школярів; між рівнем обґрунтованості наукових засад розвитку здоров'я особистості через освіту та недостатньою ефективністю діяльності всіх освітніх ланок із реалізації

здоров'язбережувальних ідей; між наявним значним теоретичним доробком польських науковців у галузі формування культури здоров'я школярів та його недостатньою вивченістю в Україні; між накопиченим польським шкільництвом досвідом формування культури здоров'я школярів і відсутністю науково-методичного забезпечення його впровадження у вітчизняну освітню практику; між тенденцією інтеграції національної системи освіти до світового та європейського освітнього простору й потребою в збереженні вітчизняних освітньо-культурних традицій і надбань, зокрема у сфері розвитку здоров'я особистості.

Отже, актуальність, теоретична та практична значущість проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду, її недостатня розробленість у науковому аспекті, а також потреба вирішення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК № 1-200199U004104) та державної бюджетної теми Міністерства освіти і науки України «Теоретико-методологічне забезпечення формування здорового способу життя особистості в умовах навчального закладу в контексті Європейської інтеграції» (РК № 0114U001781). Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 2 від 21.12.2012 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 26.02.2013 р.).

Мета дослідження – на основі вивчення теоретико-педагогічних ідей формування культури здоров'я школярів у Польщі, узагальнення досвіду їх реалізації в досліджуваній період окреслити перспективи використання прогресивних здобутків польського шкільництва в сучасній освітній практиці України для збереження здоров'я підрастаючого покоління.

Відповідно до мети дослідження визначено його **завдання**:

1. Висвітлити стан наукової розробки проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).
2. Простежити становлення ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській історико-педагогічній думці.
3. Розкрити методологічні підходи до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі та схарактеризувати термінологічно-поняттєвий апарат проблеми, що вивчається.
4. Визначити внесок польських науковців досліджуваного періоду в розробку проблеми формування культури здоров'я школярів.
5. Обґрунтувати етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) та узагальнити досвід практичної реалізації цієї проблеми на кожному з визначених етапів.

6. Визначити провідні тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів у досліджуваний період й окреслити перспективи використання узагальненого теоретико-практичного досвіду польського шкільництва в сучасній вітчизняній освітній практиці.

Об'єкт дослідження – процес формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

Предмет дослідження – теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду.

Головна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що культура здоров'я визначається як важливий складник загальної культури людини, а формування культури здоров'я школярів – як цілісний і динамічний процес, спрямований на розвиток свідомого й ціннісного ставлення особистості до свого здоров'я та здоров'я інших людей, оволодіння знаннями й уміннями ведення здорового способу життя, забезпечення гармонії між індивідуальним і соціальним здоров'ям. Реалізація означеного підходу передбачає використання педагогічно цінного зарубіжного, зокрема польського, досвіду в сучасних соціо-економічних і культурно-освітніх умовах із метою створення ефективної моделі формування культури здоров'я підростаючого покоління.

Основою дослідження є обґрунтована періодизація розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), яка дозволяє досягти динамічності й вичерпності розкриття означеної проблеми.

Вивчення теоретичних засад і досвіду реалізації питань формування культури здоров'я школярів у Польщі в досліджуваний історичний період забезпечує цілісність їх розгортання в логіко-проблемній послідовності й уможливорює визначення напрямів упровадження узагальненого зарубіжного досвіду в сучасний освітньо-виховний процес України.

Концепція дослідження містить три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї на методологічному, теоретичному й технологічному рівнях.

Методологічний концепт включає фундаментальні ідеї й наукові положення про єдність процесів, взаємовплив і взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності; принципи єдності теорії та практики, детермінізму, діяльності, цілепокладання, інтегративності, полікультурності, які забезпечують об'єктивність щодо вивчення предметів і явищ існуючої дійсності; теоретичні положення філософії, соціології, психології, педагогіки про особистість, детермінованість її поведінки зовнішніми і внутрішніми факторами, а також утілює взаємозв'язок і взаємодію наукових підходів до розв'язання питання формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду, зокрема:

– *історіографічний підхід*, що сприяє з'ясуванню стану наукової розробки проблеми формування культури здоров'я польських школярів;

– *історико-педагогічний підхід*, який допомагає здійсненню періодизації розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду в аспекті її обумовленості політичним, соціально-

економічним, культурно-освітнім розвитком суспільства, педагогічними ідеями й діяльністю конкретних видатних персоналій;

– *антрополого-гуманістичний підхід* визначає людину як неповторну унікальну істоту, яка має невичерпні можливості особистісного зростання, усебічного вдосконалення, розвитку власного здоров'я й розкриває гуманістичну природу культури здоров'я особистості;

– *системно-цілісний підхід* передбачає розгляд культури здоров'я в контексті діалектичного синтезу загальної культури людини та її здоров'я, а процес формування культури здоров'я особистості – як складну цілісну динамічну систему взаємопов'язаних компонентів (мети, завдань, змісту, засобів, форм, методів), спрямованих на оптимальне досягнення запланованого результату;

– *культурологічний підхід* полягає в зміцненні взаємозв'язку та взаємовпливу культури і здоров'я, культури й освіти та уможливорює формування культури здоров'я школярів на засадах загальнолюдської культури, універсальних способів пізнання й самопізнання, гуманістичних технологій розвитку й саморозвитку особистості;

– *компетентнісний підхід* забезпечує формування культури здоров'я школярів як сукупності ключових компетентностей, що відбивають взаємопов'язані смислові орієнтації особистості, її знання про здоров'я та його збереження, досвід і способи здійснення здоров'язбережувальної діяльності;

– *аксіологічний підхід* визначає людину та її здоров'я як найвищі цінності, а процес формування культури здоров'я орієнтує на обґрунтований вибір світоглядних, загальнолюдських, національних цінностей та їх зорієнтованість на особистісний рівень;

– *особистісно-діяльнісний підхід* дозволяє здійснювати діалектичне поєднання завдань формування культури здоров'я з особистим досвідом школяра, урахувати пріоритетність індивідуально значущої сфери особистості, забезпечувати активність і суб'єктивну позицію людини в розкритті її потенціалу й розвитку власних можливостей;

– *салютогенетичний підхід* надає можливість у процесі формування культури здоров'я концентрувати увагу не на хворобах, а саме на здоров'ї та його походженні, що сприяє нівелюванню негативних факторів впливу на здоров'я людини і зміцненню її власних здоров'яформуючих сил.

Теоретичний концепт визначає систему дефініцій, яка є основою розгляду досліджуваної проблеми з позиції історичної ретроспекції, та характеризується ідентифікацією історико-педагогічних і наукових джерел, відходом від апріорно крайніх суджень в оцінці історичних подій, явищ, процесів.

Технологічний концепт передбачає визначення перспектив упровадження польського досвіду формування культури здоров'я школярів досліджуваного періоду в сучасну шкільну практику.

У процесі дослідження використано комплекс **методів**, а саме: *загальнонаукові* (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння наукових джерел), що стали основою для визначення ступеня наукової розробки проблеми, розкриття наукових підходів до її розв'язання; *історико-структурний* – сприяв структуруванню наукового дослідження, систематизації історико-

педагогічних джерел із проблеми, яка вивчається; *історико-генезисний* – дав змогу проаналізувати генезу ідей формування культури здоров'я особистості у світовій педагогічній думці взагалі й польській педагогіці зокрема; *історико-порівняльний і проблемно-цільовий* – уможливили зіставлення законодавчих документів, архівних матеріалів, що відображали розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі в досліджуваній період, порівняння думок польських та українських науковців на порушену проблему; *історико-діахронний і критеріально-комплексний* – забезпечили обґрунтування етапів і визначення провідних тенденцій формування культури здоров'я польських школярів упродовж досліджуваного періоду; *ретро-праксиметричний* – допоміг простежити в динаміці досвід формування культури здоров'я школярів Польщі; *термінологічний аналіз спеціальної літератури* – дозволив визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження; *прогностичний* – сприяв окресленню перспектив творчого використання у вітчизняній освітній практиці узагальненого досвіду формування культури здоров'я польських школярів.

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дисертації становлять:

– нормативно-правові документи, що відбивають основні напрями збереження здоров'я дітей та молоді в Україні: закони України «Про освіту» (2004 р.), «Про фізичну культуру і спорт» (2010 р.), Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття (2002 р.), Наказ Уряду України «Про подальше впровадження Міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» в Україні» (2002 р.), Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2001–2011 рр., Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді (2004 р.), Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 рр., Державна програма «Здорова дитина» на 2008–2017 рр., Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013 р.), Загальнодержавна програма «Здоров'я–2020: український вимір» (2011 р.) тощо;

– офіційні документи міжнародних (ООН, ВООЗ) і європейських (Рада Європи, Європейська комісія) організацій, що визначають законодавчі засади формування здорового покоління в системі освіти: Всезагальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Глобальна стратегія «Здоров'я для всіх до 2000 року» (1980 р.), Оттавська хартія (1986 р.), Люблянська хартія (1996 р.), Загребська декларація (2007 р.), Талліннська хартія (2008 р.), Міжнародний договір «International Health Regulations» («Міжнародні медико-санітарні правила») (2005 р.), «Декларація тисячоліття» й документи ООН «Мета Міленіуму», «Приязний світ дитини», «Європейська стратегія в інтересах здоров'я та розвитку дітей і молоді» (2000 р.); «Стратегія розвитку загальноєвропейської освітньої політики» («Освіта й підготовка–2010», «Освіта й навчання–2020»), Європейська оздоровча стратегія «Together for Health» («Разом до здоров'я») на 2003–2020 роки, Європейська стратегія «Europe for Health and Wealth» («Європа для здоров'я та благополуччя») (2004 р.), концепція «Healthy Cities» («Здорові міста»), програми «Health 21» («Здоров'я 21»), «Health 2020» («Здоров'я 2020»), а також матеріали європейських конференцій, симпозіумів тощо з проблем здоров'я;

– нормативно-законодавчі документи системи освіти Польщі досліджуваного періоду, зокрема: закони «Про права й обов'язки вчителів» (1956 р.), «Про розвиток

системи освіти й виховання» (1961 р.), «Про систему освіти» (1991 р.), «Про освіту» (1999 р.); урядові декрети, ухвали, програми й рекомендації: «Розпорядження щодо безпеки життєдіяльності та гігієни праці в школах й інших оздоровчо-виховних закладах» (1964 р.), «Постанова про систему народної освіти» (1973 р.), «Положення й тези доповіді про стан освіти в ПНР» (1973 р.), «Ухвала щодо поліпшення рівня здоров'я дітей і молоді й діяльності в галузі здоров'я в межах оздоровчого виховання» (1973 р.), «Рапорт про стан освіти в ПНР» (1973 р.), «Розпорядження щодо контролю за балансом здоров'я дітей шкільного віку» (1976 р.), «Керівні вказівки в справі організації гігієни шкільної праці» (1976 р.), «Постанова про створення в школах посади педагога-координатора зі шкільної гігієни й оздоровчого виховання» (1982 р.), «Директиви в справі впровадження основ оздоровчої освіти серед батьків дітей, які навчаються в дитячому садочку та школі» (1983 р.), «Розпорядження щодо впровадження оздоровчої освіти» (1996 р.), «Національна програма здоров'я» (1997 р.), «Державна програма протидії наркоманії на 1999–2001 рр.» (1999 р.), «Державна програма запобігання ВІЛ, опіка над ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД на 1999–2003 рр.», «Концепція пропаганди здоров'я на 2003–2012 роки» тощо;

– архівні матеріали (87), зокрема документи *Центрального державного архіву, м. Варшава* (ф. 692 – Звіти і колекції. Відділ науки і вищої школи, ф. 3710 – Методичний кабінет палацу молоді у Варшаві, ф. 8477 – Методичний кабінет палацу молоді у Варшаві. Позашкільна діяльність. Виховання в колективі, ф. 4775 – Методичний кабінет палацу молоді у Варшаві. Позашкільна діяльність. Наша книгарня); *Державного архіву, м. Катовіце* (ф. 2551– Польська матір шкільна. Збір документів. Світлиця, ф. 3712 – Методичний кабінет палацу молоді в Катовіце. Узагальнений архів з ресурсу Державного Архіву в Катовіце); *Державного архіву, м. Познань* (С. А II Т/2 к. 150 – Відділ науки і навчання. Опис розпоряджень голови Ради Міністрів); *Центрального державного історичного архіву України, м. Львів* (ф. 729 – Державний педагогічний інститут, м. Львів);

– науково-педагогічні джерела відкритих фондів Національної бібліотеки Польщі (м. Варшава), Головної бібліотеки Академії виховання фізичного і спорту імені Ц. Снядецького (м. Гданськ), Гуманітарної бібліотеки Гданського університету (м. Гданськ), Головної бібліотеки Університету Казіміра Великого (м. Бидгощ), Педагогічної бібліотеки (м. Бидгощ), Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка;

– матеріали польських періодичних видань досліджуваного періоду: «*Nowa szkoła*» («Нова школа»), «*Biblioteczka metodyczna organizatora oświaty sanitarnej*» («Методична бібліотека організатора санітарної освіти»), «*Wychowanie fizyczne w szkole*» («Фізичне виховання у школі»), «*Kultura fizyczna*» («Фізична культура»), «*Wychowanie fizyczne i zdrowotne*» («Виховання фізичне й оздоровче»), «*Kwartalnik pedagogiczny*» («Педагогічний кварталник»), «*Problemy opiekuńczo-wychowawcze*» («Проблеми опікунсько-виховні»), «*Polityka społeczna*» («Суспільна політика»), «*Biuletyn Pedagogiczny*» («Педагогічний бюлетень»), «*Archiwum historii medycyny*»

(«Архів історії медицини»), «Zdrowie publiczne» («Публічне здоров'я»), «Sport robotniczy» («Робітничий спорт»), «Teoria i praktyka fizycznej kultury» («Теорія і практика фізичної культури»), «Oświata zdrowotna w szkole» («Оздоровча освіта в школі»), «Wychowanie» («Виховання»), «Wychowanie fizyczne i higiena szkolna» («Виховання фізичне і гігієна шкільна»), «Oświata zdrowotna. Biuletyn metodyczno-informacyjny» («Оздоровча освіта. Бюлетень методично-інформаційний»), «Życie szkoły» («Життя школи»), «Biblioteczka reformy» («Бібліотечка реформи»), «Problemy Rodziny» («Проблеми родини»), «Zdrowie–Kultura Zdrowotna–Edukacja» («Здоров'я–Культура Здоров'я–Освіта»), «Health Promotion» («Пропаганда здоров'я»), «Biuletyn Pedagogiczny» («Бюлетень педагогічний»);

– серії польської навчально-методичної літератури: «Бібліотека методики гігієнічної освіти», «Бібліотечка організатора санітарної освіти», «Державний заклад лікарських видавництв» (PZWL);

– авторські програми з оздоровчого виховання школярів (В. Вацлавський, Б. Воунаровська, М. Желазкевич, Й. Жепка, Й. Кутзнер, З. Піотровський, З. Яворський), що впроваджувалися протягом досліджуваного періоду;

– протоколи шкільних педагогічних рад, засідань організаторів предметних кіл шкіл польських міст (Бидгощ, Варшава, Гданськ, Катовіце, Краків, Лодзь, Люблін, Познань, Тарнув, Щетин), звіти керівних органів освіти, де обговорювалися питання шляхів зміцнення здоров'я школярів, формування їхньої культури здоров'я;

– листи та автобіографічна література Іоанна Павла II, у яких висвітлено християнські ідеї про людину та її здоров'я як найвищі цінності, роль церкви у створенні здорових відносин у родині й соціумі.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період із 1954 по 2004 рр. Визначення *нижньої хронологічної межі* пов'язане зі створенням при Міністерстві охорони здоров'я Польщі Департаменту оздоровчої освіти (1954 р.), який координував діяльність фахівців різних галузей (медицина, психологія, педагогіка, соціологія тощо), спрямовану на поліпшення здоров'я дітей і молоді. *Верхня хронологічна межа* зумовлена вступом Польщі до Європейського Союзу (2004 р.), а отже, трансформаційними змінами системи освіти відповідно до європейських освітніх стандартів і пріоритетів, найважливішими з яких є виховання здорової особистості, орієнтація освітнього процесу на збереження здоров'я школярів.

Територіальні межі дослідження охоплюють воєводства (області) різних регіонів Польщі, її центральну (Мазовецьке воєводство, адміністративний центр – м. Варшава), західну (Великопольське воєводство, центр – м. Познань), східну (Люблінське воєводство, центр – м. Люблін), північну (Поморське, центр – м. Гданськ), південну (Малопольське воєводство, центр – м. Краків) частини. Увагу сфокусовано на загальноосвітніх школах (забезпечують обов'язкове двоступеневе 9-річне навчання – у 6-річній основній школі та 3-річній гімназії), розташованих переважно в містах. Міські навчальні заклади мали зазвичай адекватне матеріально-технічне, науково-методичне й кадрове забезпечення, а також характеризувалися єдиними для всіх вимогами до змісту освіти школярів. Окрім цього, при таких школах функціонували позашкільні освітньо-виховні заклади, діяльність яких спрямовувалася на розвиток фізичної активності та зміцнення здоров'я школярів, залучення їх до масового дитячо-юнацького спорту.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- на підставі наукових підходів (історіографічний, історико-педагогічний, антрополого-гуманістичний, системно-цілісний, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, салютогенетичний) із урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх чинників цілісно досліджено розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття);

- систематизовано внесок польських науковців досліджуваного періоду (В. Вацлавський, Х. Вентландтова, Б. Воунаровська, М. Демел, К. Зухор, М. Кацпшак, З. Лідтке, Х. Матушевський, М. Папроцька, С. Радукевич, М. Сокал, В. Чарнецький, З. Яворський та ін.) у розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів, а саме: виокремлення зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на людське здоров'я і формування культури здоров'я школярів; розробка концепцій («Здорове місто», «Пропаганда здоров'я», «Фізичне виховання»); розкриття компонентів (аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, процесуальний) культури здоров'я; розширення термінологічного поля проблеми культури здоров'я («педагогіка здоров'я», «оздоровча освіта», «оздоровче виховання», «оздоровче освітнє середовище», «сприяння здоров'ю» тощо); визначення мети й завдань формування культури здоров'я школярів; обґрунтування вимог (відповідність віковим та індивідуальним особливостям школярів, єдність особистісного й діяльнісного аспектів, інтеграція всіх видів виховання – морально-патріотичного, суспільно-трудового, гігієнічного, фізичного тощо) до змісту оздоровчої освіти; створення навчальних програм, розробка форм, методів, засобів навчання й виховання, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я школярів;

- науково обґрунтовано етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у визначених хронологічних межах, а саме: *перший етап* (1954–1970 рр.) – етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів в умовах польської соціалістичної моделі шкільництва; *другий етап* (1971–1988 рр.) – етап подальшого розвитку й офіційного визнання польською державою проблеми формування культури здоров'я школярів; *третій етап* (1989–2004 рр.) – етап інтенсивного розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у період освітніх перетворень та інтеграції Польщі до європейського освітнього простору;

- узагальнено досвід формування культури здоров'я школярів на кожному з визначених етапів за такими напрямками: організація навчальної діяльності (вивчення шкільних дисциплін, спрямоване на засвоєння знань, умінь і навичок збереження здоров'я); здійснення виховної позакласної (проведення годин класного керівника, тематичних лекцій, бесід, читань, вечорів, екскурсій, спортивних змагань, конкурсів, олімпіад, робота світлиць, політінтернатів, шкільних предметних гуртків тощо) і позашкільної (функціонування культурно-оздоровчих і спортивних позашкільних освітньо-виховних закладів, союзів польської молоді й польського харцерства, краєзнавчий туризм тощо) діяльності; взаємодія школи і сім'ї в розвитку здорової дитини (створення клубів, університетів, бібліотек, центрів психолого-педагогічного консультування батьків); вплив духовенства на формування духовного й душевно-фізичного здоров'я школярів;

– визначено тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів упродовж досліджуваного періоду, а саме: зміна орієнтації освіти із соціально-детермінованої на особистісну; спрямованість на збереження здоров'я кожної дитини; узгодженість концептуальних положень щодо здорового розвитку школярів зі світовими та європейськими стандартами охорони людського здоров'я; постійне поширення в суспільній свідомості ідеології культури здоров'я і здорового способу життя; пріоритет психолого-педагогічних досліджень у галузі педагогіки здоров'я й оздоровчої освіти; розробка різних підходів до визначення поняття «культура здоров'я», його змістового наповнення; спрямованість на міждисциплінарну інтеграцію в розробці змісту навчання збереження здоров'я; оновлення навчальних програм і створення нових з урахуванням досягнень у галузі оздоровчої освіти й виховання; активізація наукових пошуків щодо розробки інноваційних засобів, поєднання традиційних та інноваційних форм і методів формування культури здоров'я школярів; реалізація педагогічних засобів запобігання асоціальної поведінки школярів; перехід від виховання до самовиховання здорового способу життя школяра; створення й розширення мережі «Шкіл сприяння здоров'ю»; спрямованість польського педагога на універсальне виконання фахових функцій; заснування громадських освітньо-просвітницьких асоціацій, товариств, об'єднань, діяльність яких спрямована на здоров'язбереження учнівської молоді; вплив родинного виховання й церковних інституцій на розвиток здорового підростаючого покоління;

– окреслено перспективи використання узагальненого теоретико-практичного досвіду формування культури здоров'я польських школярів (друга половина XX – початок XXI століття) у сучасній вітчизняній освітній практиці, а саме: розробка концепцій формування культури здоров'я школярів з урахуванням реалій і перспектив розвитку освіти, національних культурних традицій і загальнолюдських цінностей; пропаганда серед населення здорового способу життя й культури здоров'я; здійснення постійного моніторингу стану здоров'я учнівської молоді; удосконалення термінологічного поля дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів; поліпшення змісту шкільних дисциплін оздоровчої спрямованості (зокрема завдяки введенню предмету «Культура здоров'я»); забезпечення педагогічно доцільної організації навчання (запобігання розумового стомлення й перевантаження школярів, підвищення їхньої рухової активності; використання здоров'язберігаючих освітніх технологій); посилення взаємодії школи з позашкільними навчальними закладами, спрямованої на організацію вільного часу школяра з користю для його здоров'я; відновлення роботи спортивних таборів, орієнтованої на реабілітацію й підвищення адаптивних можливостей людського організму; розширення Європейської мережі «Шкіл сприяння здоров'ю», матеріально-технічне й науково-методичне забезпечення їх діяльності; фахова підготовка й перепідготовка вчителів до формування культури здоров'я школярів; залучення широких кіл громадськості до збереження здоров'я підростаючого покоління, налагодження більш тісної співпраці школи із соціальними інститутами, насамперед із родинами школярів.

Уточнено основні дефініції досліджуваної проблеми: «культура здоров'я школярів» (складник загальної культури, пов'язаний із ціннісним ставленням

особистості до власного здоров'я та здоров'я інших людей, потребою збереження і зміцнення здоров'я, уміщує знання, уміння й навички дотримання здорового способу життя), «формування культури здоров'я» (цілеспрямований, спеціально організований процес розвитку структурних компонентів культури здоров'я – мотиваційно-аксіологічного, когнітивного та процесуального).

Конкретизовано напрями вивчення проблеми дослідження в польській і вітчизняній історіографії. *Подальшого розвитку* набуло відтворення генези ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській педагогічній думці. До наукового обігу введено невідомі та маловідомі архівні документи (87), окремі факти й положення, пов'язані з розв'язанням проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його теоретичні положення та висновки щодо проблеми формування культури здоров'я польських школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) дають підстави для усвідомлення вітчизняними дослідниками перебігу даного процесу в освітньому просторі Польщі й використання набутого польським шкільництвом педагогічно цінного досвіду в сучасних українських загальноосвітніх навчальних закладах, створюють передумови для подальших компаративних досліджень теорії та практики організації навчального процесу в школах України й зарубіжних країн.

Дані та висновки дослідження *апробовано* автором під час читання лекцій і проведення семінарських занять із навчальної дисципліни «Моделювання педагогічної діяльності» для магістрів факультетів «Дизайн середовища» й «Образотворче мистецтво» Харківської державної академії дизайну і мистецтв, із курсу «Педагогіка та психологія вищої школи» (навчальний модуль «Формування культури здоров'я викладача і студента в мистецькому закладі») для аспірантів Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Отримані під час дослідження дані *використано* у процесі підготовки навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів «Формування здоров'я особистості в умовах навчального закладу» та «Формування рекреаційної культури здоров'я».

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, *упроваджено* в навчально-виховний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-1002 від 26.04.2016 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 01-35/1025 від 06.04.2016 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-28/1013 від 19.05.2016 р.), Польського товариства загального спорту (довідка № 5/109 від 26.10.2015 р.), загальноосвітньої школи № 10 імені Йозефа Пілсудського м. Бидгощ (довідка № 10 від 09.03.2016 р.), плавального клубу «Дельфін» м. Бидгощ (довідка № 8 від 03.03.2016 р.).

Матеріали дисертації *можуть бути використані* в педагогічних коледжах, інститутах, університетах, закладах післядипломної освіти й удосконалення кваліфікації вчителів із метою поліпшення змісту підготовки педагогів; у розробці курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Фізичне виховання», «Валеологія», спецкурсів і спецсеминарів для студентів і магістрів вищих навчальних закладів, укладанні підручників, навчальних посібників, під час проведення педагогічної практики, написання курсових і магістерських робіт.

Особистий внесок здобувача в працях, написаних у співавторстві, полягає у: визначенні основних понять [2], провідних положень [3] досліджуваної проблеми, наукових підходів [30] до її розв'язання; висвітленні думок польських науковців щодо культури здоров'я школярів [4]; обґрунтуванні впливу психолого-фізіологічних чинників [13], рухової активності [20], соціального середовища [25], педагогічного контролю [29] на формування культури здоров'я школярів; конкретизації педагогічних умов [28]; розробці рекомендацій щодо формування культури здоров'я особистості [42]; розкритті методів [38] і засобів [39] оздоровчого виховання, ролі оздоровчих вправ [31], спортивних ігор [32] для здорового розвитку школярів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на: *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Здоров'язберігаючі технології, фізична реабілітація й рекреація у вищих навчальних закладах» (Белгород–Красноярськ–Харків, 2011), «Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму» (Запоріжжя, 2013), «Освіта й соціалізація людини в сучасних умовах» (Благовещенськ, 2013), «Освіта і доля нації. Освіта, світоглядна культура, життєтворчість» (Харків, 2013), «Фізичне виховання та спорт у вищих навчальних закладах» (Харків, 2014), «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний досвід» (Харків, 2015), «Quality in Sport» («Якість у спорті») (Вроцлав, Польща, 2016); *усеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Педагогічні технології формування культури здоров'я особистості» (Чернігів, 2014), «Педагогіка здоров'я» (Харків, 2015), «Здоров'я людини» (Харків, 2015).

Результати дисертації обговорювалися на засіданні кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та кафедри педагогіки й іноземної філології Харківської державної академії дизайну і мистецтв (2013–2016 рр.).

Кандидатська дисертація на тему «Проблема формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена у 2010 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 42 наукових працях (із них 28 – одноосібні), серед яких: 1 монографія, 2 навчальних посібники, 22 статті в наукових фахових виданнях, 6 статей в іноземних виданнях, 10 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 методичні рекомендації. Загальний обсяг авторського доробку з теми дослідження складає 39 ум. друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (1085 найменувань, із них 616 – іноземною мовою, 86 архівних джерел). Робота містить 2 таблиці (на 5 сторінках), 11 додатків (на 35 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 547 сторінок, із них основного тексту – 403 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання роботи; аргументовано методологічні засади, методи дослідження; окреслено джерельну базу; розкрито наукову новизну,

теоретичне та практичне значення здобутих результатів; визначено особистий внесок автора; викладено форми апробації й упровадження результатів дослідження.

У першому розділі – «Ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми» – на основі аналізу широкого спектру наукових джерел висвітлено основні шляхи вивчення порушеної проблеми в польській і вітчизняній науково-педагогічній літературі.

Установлено, що основними аспектами вивчення проблеми формування культури здоров'я школярів у сучасній *польській науці* є:

- визначення чинників, що впливають на стан здоров'я школярів (К. Боржуцька-Ситкевич, К. Деннек, Б. Курас, Ж. Тоеплиш, Е. Черська, З. Яворський), розкриття вікових та індивідуальних особливостей розвитку здорової особистості школяра (М. Воунаровська-Соідан, І. Гембальчик, А. Краванські, Й. Мазур, А. Маїковська, Б. Табак);

- обґрунтування міждисциплінарного підходу до формування культури здоров'я школярів (І. Бужинська, Р. Гурні, Й. Дуткевіч, Е. Коніуши, М. Конколевич, Т. Лісіцкі, Н. Огінська-Булік, М. Пулторак, В. Собчик, Д. Чіхи, М. Шиманьська);

- висвітлення психолого-педагогічних засад формування культури здоров'я школярів (Г. Бішоп, Т. Мащак, Ц. Стипулковські, К. Степняк), зокрема «виховання здоров'я» (А. Щепанік), «оздоровча освіта» (Д. Влодарек, З. Жуковська, Й. Ковальська, З. Тоеплітз, М. Чеховські, Р. Фолейєвська, Г. Форміцькі), організація здоров'язберігаючого навчального процесу (Е. Бобшинська, К. Зайончковський, А. Залевська-Мелер, Ч. Левіцький, А. П'ясецька, П. Шибка, Б. Яценнік), розвиток «культури школи» (М. Гладиш, А. Рустецька-Кравчик, Д. Туохі, Т. Шкудларек);

- розробка питань підготовки майбутніх учителів до формування в школярів культури здоров'я (П. Блаїєт, Х. Вішневська-Слівінська, Б. Войнаровська, М. Капица, Й. Кміта, Т. Лончек, Ж. Слонська).

У *вітчизняній педагогіці* проблема формування культури здоров'я школярів досліджується в таких основних напрямках:

- обґрунтування системного й аксіологічного підходів до суті людського здоров'я та його формування (Г. Апанасенко, Ю. Бохонкова, І. Брехман, Г. Зайцев, Г. Кривошеєва, В. Лесік, М. Лук'янченко, Л. Сущенко, В. Трет'яченко);

- дослідження освітніх факторів здоров'язатратного характеру (О. Вакуленко, О. Іонова, О. Савченко, О. Яременко), організація здоров'язберігаючого навчально-виховного середовища (Н. Бібік, О. Дубогай, О. Лукашенко, С. Шмалей, В. Шпак), стимулювання здорового способу життя (О. Жабокрицька, С. Закопайло, С. Кондратюк, В. Кузьменко, С. Лапаєнко, С. Омельченко, Л. Сущенко);

- розкриття сутнісних ознак культури здоров'я та процесуальних аспектів її формування в школярів (В. Бабич, Т. Бойченко, О. Ващенко, В. Горашук, В. Єфимова, С. Кириленко, Ю. Мельник, В. Оржеховська, О. Рибалка).

Важливу роль у вивченні й осмисленні предмета дослідження відіграли дисертаційні праці українських науковців, присвячені розгляду різних питань системи освіти Польщі, зокрема: А. Василюк «Тенденції реформування шкільної освіти Польщі (XX – початок XXI ст.)», Л. Пелех «Розвиток аксіологічної освіти в Польщі (друга половина XX – початок XXI ст.)», Н. Савченко «Теорія і практика позашкільної освіти молоді в Польщі (остання чверть XIX століття – середина XX

століття)», І. Даценко «Підготовка учнівської молоді до життя в Республіці Польща», Р. Гах «Система фізичного виховання молоді в українських та польських загальноосвітніх школах (друга половина XIX – початок XX ст.)», Я. Морітз «Система професійної підготовки вчителя і шляхи її оптимізації в умовах розвитку сучасної освіти в Польщі», В. Пасічник «Підготовка вчителів фізичної культури у Польщі (друга половина XIX – початок XXI століття)».

Водночас аналіз вітчизняних і польських наукових джерел засвідчив, що комплексного дослідження, яке б розкривало особливості ідей формування культури здоров'я польських школярів і узагальнювало досвід їх реалізації в досліджуваній період не проводилося, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У другому розділі – «Методолого-теоретичні засади дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина XX – початок XXI століття)» – на підставі аналізу наукових джерел розкрито витoki ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській педагогічній думці, схарактеризовано наукові підходи до дослідження порушеної проблеми, уточнено понятійно-категоріальний апарат дисертаційної роботи.

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що у світовій педагогіці базою для сучасного розуміння культури здоров'я особистості стали ідеї античних філософів (Аристотель, Платон, Сократ), лікарів (Гіппократ, Гален) про моральне й фізичне здоров'я як джерело щастя, гармонії людини з навколишнім світом; середньовічних мислителів (Ф. Аквінський, А. Боецій) про людські чесноти як основу життєвого благополуччя; педагогів-гуманістів епохи Відродження (Р. Агрікола, Х. Вівесі, Т. Кампанелла, І. Меркуріаліс, Ф. Рабле, Е. Роттердамський, В. да Фельтре) про створення соціальних умов збереження та зміцнення здоров'я як фактора становлення життєстійкого громадянина.

Педагогами Нового часу обґрунтовано принцип природодоцільного виховання як запоруки здорового розвитку дитини, визначено провідне завдання вчителя як «божественне педагогічне лікування» (Я. Коменський), розроблено теорію вільного виховання особистості як чинник збереження її здоров'я (Ж. Руссо), розглянуто формування «розуму, серця і рук» дитини (Й. Песталоцці), визначено принципи виховуючого навчання (Й. Герbart) та культуровідповідності (А. Дістервег) як основи здорового розвитку людини.

У першій половині XX століття значний внесок у розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів здійснили так звані «нові школи» (Ф. Гансберг, Л. Гурліт, Дж. Дьюї, Е. Кей, Р. Кузіне, М. Монтессорі, А. Фер'є, С. Френе, Р. Штайнер), що спрямовували свою діяльність на організацію сприятливого для здоров'я учнів освітнього простору, а також «психологічна школа» (А. Антоновський, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм), яка розробляла шляхи зміцнення внутрішніх сил людини через подолання душевних і тілесних хвороб.

Проведений науковий пошук доводить, що становлення проблеми формування культури здоров'я особистості в польській педагогічній думці пов'язане з відкриттям перших шкіл (XII–XIII ст.) і Краківського університету (1364 р.), діяльністю педагогів епохи Відродження (А. Моджевський, В. Очко, С. Петриці, М. Рей) у галузі фізичної підготовки школярів, визначенням залежності здоров'я школярів від стану здоров'я вчителя (Г. Пірамовіч).

Упродовж XVIII століття особливу значимість у розвитку досліджуваної проблеми мала діяльність Едукаційної комісії (першого в Європі державного органу контролю роботи навчальних закладів), насамперед розробка першого європейського Шкільного кодексу, яким зокрема визначено взаємозв'язок фізичного виховання з розумовим і моральним розвитком школярів, встановлено гігієнічні норми навчання, уведено предмет «Про збереження здоров'я». Не менш важливу роль мало й видання навчально-методичних праць (А. Каменецький, Г. Пірамовіч, А. Поплавський), спрямованих на впровадження в навчальний процес широкого комплексу оздоровчих фізичних вправ.

Період XIX століття ознаменувався активною діяльністю польських науковців у таких напрямках: обґрунтування впливу засобів фізичного виховання на формування здорової особистості школяра (Б. Блажко, О. Буйвід, А. Віногородський, П. Гонтковський, Я. Давид, С. Карпович, Е. Мадейський, І. Мощенський, В. Осмольський, Й. Тхожніцький), розробка програм фізичного виховання школярів відповідно до їхнього віку (Е. Снядецький), запровадження уроків гімнастики й медичної допомоги в систему шкільного навчання, організація курсів для вчителів фізичного виховання в Ягелонському університеті, заснування «Йорданівських садів», діяльність яких мала чітко виражену оздоровчу спрямованість (Г. Йордан), започаткування обов'язкового медично-гігієнічного огляду школярів (С. Копчинський), визначення ролі традиційних ігор як засобу оздоровлення школярів (Е. П'ясецький), пропаганда рухової активності (А. Бароц, Е. Супінський).

Кінець XIX століття характеризується появою громадських ініціатив і товариств із метою виховання здорового покоління в патріотичному дусі, зокрема: Товариство літніх колоній (організація літнього відпочинку дітей незаможних батьків), Варшавське гігієнічне товариство (опікунство й рекреаційно-виховна робота з дітьми), Інститут дитячої гігієни (надання лікарсько-гігієнічної допомоги), Товариство сирітських гнізд (робота із соціально дезадаптованою молоддю), Товариство боротьби з туберкульозом, Шльонський виховний заклад тощо.

Не меншу значущість для становлення ідей збереження й розвитку здоров'я школярів мали видавничі центри («Здоров'я», «Приятель здоров'я», «Щоденник здоров'я для всіх станів», «Лікар», «Огляд педагогічний», «Огляд гімнастичний», «Гігієнічний оглядач», «Сокіл», «Рух»), які діяли наприкінці XIX – початку XX століття й концентрували увагу на проблематиці фізичного виховання.

У першій половині XX століття значний внесок у формування та зміцнення здоров'я школярів було зроблено видатним польським педагогом Я. Корчаком, педагогічна концепція якого базувалася на єдності педагогічних і медичних аспектів виховання дитини. Важливий доробок належить також таким науковцям, як Х. Радлинська (поєднання соціальних, біологічних і медичних підходів до зміцнення здоров'я школярів), К. Сосновський (визначення обов'язків школи як надання вихованцям оздоровчих сил), А. Кацпшак (розвиток шкільної гігієни).

Унаслідок Другої світової війни проблема здоров'я підрастаючого покоління стала особливо нагальною. Вона вирішувалася соціалістичним урядом Польської Народної Республіки (ПНР) у контексті відродження польського шкільництва, опіки над осиротілими й безпритульними дітьми. У науковій площині слід наголосити на доробку вчених університету м. Лодзь, якими активно розроблялися методики

санітарно-гігієнічної освіти (у подальшому ці дослідження стали підґрунтям для вивчення проблем оздоровчої освіти).

Отже, проведений історико-педагогічний аналіз свідчить про те, що педагоги від античності до середини ХХ століття особливу увагу приділяли феномену людського здоров'я та його збереження, що значною мірою вплинуло на сучасне розуміння суті культури здоров'я.

У дисертації розкрито доцільність застосування загальнонаукових методологічних підходів (історіографічний, історико-педагогічний, антрополого-гуманістичний, системно-цілісний, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, салютогенетичний) до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів, що дозволило врахувати зв'язок людини і здоров'я, культури та здоров'я, культури й освіти, взаємини людини і соціуму, міжособистісні зв'язки, здатність особистості до розвитку й саморозвитку.

Обрані методологічні підходи стали передумовою визначення понятійно-категоріального апарату дослідження, насамперед розкриття суті провідного терміну – «формування культури здоров'я», що потребувало уточнення й конкретизації таких дефініцій, як «здоров'я», «культура», «культура здоров'я». Так, аналіз праць вітчизняних (Г. Апанасенко, М. Гончаренко, В. Горашук, К. Тернова) і польських (І. Ковчина, К. Полак, Д. Туохі, З. Цендровські) науковців, присвячених питанням здоров'я, засвідчив, що це поняття тлумачиться науковцями неоднозначно. На сьогодні існує понад 300 визначень терміну «здоров'я». Водночас найбільш уживаним у науковому обігу є трактування, зафіксоване Статутом Всесвітньої організації охорони здоров'я (1948 р.), а саме: *здоров'я* – це стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя людини, а не лише відсутність хвороб і фізичних дефектів.

У процесі дослідження з'ясовано, що поняття «культура» також має чимало визначень, що пояснюється багатогранністю цього феномену. Як сфера людського духовного життя, культура характеризує всю життєдіяльність людини; її можна розглядати як характеристику рівня розвитку особистості, систему соціальних регулятивних норм, механізмів трансляції досвіду, феномен самодетермінації тощо. Як в українській і російській (Т. Абдуло, О. Асмолов, М. Каган, Н. Крилова, С. Кримський, Д. Лихачов, М. Мамардашвілі), так і польській (А. Воль, Л. Кошева, Х. Кудак, А. Олубінські, У. Токарська) науці серед видів культури, пов'язаних із різноманітною людською діяльністю (культура праці, дозвілля, економічна, політична, естетична, моральна тощо), виділяють такий вид, як *загальна культура особистості* – сукупність досягнень людського суспільства, що мають бути надбанням кожної людини. Загальна культура характеризує рівень соціального, інтелектуального, духовного розвитку індивіда та включає оволодіння людиною морально-естетичним досвідом, а також досвідом міжособистісного спілкування й соціальної взаємодії.

Дослідниками також визнано безпосередню залежність стану здоров'я людини від рівня її загальної культури, що зумовило виникнення в науковому обігу спеціального терміну – «культура здоров'я», який уведено в 1968 р. радянським ученим В. Скуміним (засновником Міжнародного громадського руху «До здоров'я через культуру», 1994 р.). На його думку, культура здоров'я – це не механічний

зв'язок двох понять, а окреме самостійне інтегроване поняття, що утворює нову якість, новий зміст і розкриває її завдання – розвиток духовних, психічних і фізичних сил людини.

Вивчення широкого кола польських (Д. Влодарек, Б. Воунаровська, М. Йокель, Г. Матушевський, А. Павлуцький, М. Пулторак, М. Рібаковські, З. Сташак, З. Яворський) і вітчизняних (В. Бабич, Т. Бойченко, О. Ващенко, В. Горащук, В. Єфімова, Н. Івановчик, С. Ісаєвич, С. Кириленко, Ю. Мельник, В. Оржеховська, О. Рибалка) наукових джерел доводить, що поняття «культура здоров'я» трактується вченими по-різному. Водночас спільним у тлумаченні цієї дефініції є уявлення про культуру здоров'я як інтегроване особистісне утворення людини, структуру якого можна представити у вигляді взаємопов'язаних компонентів – мотиваційно-аксіологічного, когнітивного та процесуального.

Отже, *культура здоров'я школярів* як складник загальної культури пов'язаний із ціннісним ставленням особистості до власного здоров'я та здоров'я інших людей, потребою збереження та зміцнення здоров'я, уміщує знання, уміння й навички дотримання здорового способу життя. Останній виявляється в таких основних чинниках: раціональний режим праці та відпочинку, оптимальний раціон харчування, особиста гігієна, рухова активність, відсутність шкідливих звичок (залежності від нікотину, алкоголю, наркотиків, медикаментів тощо).

Формування культури здоров'я є цілеспрямованим, спеціально організованим процесом розвитку структурних компонентів означеного особистісного утворення. Основними напрямками формування культури здоров'я школярів є навчання, а також виховання в різних його змістових аспектах – моральне, фізичне, гігієнічне, трудове, екологічне, валеологічне тощо.

У процесі формування культури здоров'я школярів слід урахувувати такі об'єктивні фактори, як вікові (П. Бріант, Т. Дуткевич, М. Зебровська, Р. Лопес, Т. Малін, А. Сенєко, Е. Харлок) та гендерні (Е. Білінська-Суханек, К. Конажевський, К. Чарнецький) відмінності, специфіка сімейного й релігійного виховання (М. Ліходзієвська-Німірко, Ю. Яніцевська, К. Янковський), шкільного й соціально-культурного середовища (Б. Воунаровська, Й. Карський, А. Маліновська).

У третьому розділі – «Етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у польській педагогіці другої половини ХХ – початку ХХІ століття» – на основі вивчення архівних джерел, сучасної науково-педагогічної літератури, періодичних видань обґрунтовано етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у досліджуваній період, узагальнено досвід вирішення даної проблеми на кожному з визначених етапів.

Проведений історико-педагогічний аналіз дозволив у межах досліджуваного періоду виділити й обґрунтувати три етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) із урахуванням чинників, обумовлених предметом дослідження, а саме: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні зрушення, які були об'єктивними факторами здійснення реформ у польській системі освіти, зокрема в галузі здоров'язбереження учнівської молоді; особливості урядової освітньої політики, що відбивалися в законах, постановах, розпорядженнях, наказах міністерств, стимулювали та спрямовували становлення й розвиток оздоровчої освіти; рівень

розвитку світової та польської психолого-педагогічної науки; взаємодія теорії та практики формування культури здоров'я школярів; вплив соціальних інституцій на виховання здорового підростаючого покоління.

Перший етап (1954–1970 рр.) представлено як етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів в умовах польської соціалістичної моделі шкільництва.

У процесі дослідження з'ясовано, що незадовільний стан здоров'я підростаючого покоління, із одного боку, й послаблення комуністичної ідеології, пов'язане з «відлигою» (управління системою освіти стало менш жорстким, проте не було позбавлено таких ознак, як централізація й ідеологізація), із іншого, зумовили започаткування діяльності деяких державних установ, зокрема Департаменту оздоровчої освіти (при Міністерстві охорони здоров'я ПНР, 1954 р.) із досить широким колом завдань (вивчення реального стану здоров'я учнівської молоді, співпраця з міжнародними організаціями й рухами за здоров'я, розробка програм оздоровчої освіти, підготовка відповідних спеціалістів, видання літератури за специфічною тематикою: «Здоров'я для всіх», «Знання та здоров'я», «Поради для батьків»), а також Майстерні оздоровчого виховання (при Інституті Педагогіки, м. Варшава, 1963 р.). Діяльність Майстерні, заснованої за ініціативи відомого педагога М. Демела, спрямовувалася на пропаганду здоров'я в педагогічному середовищі, підготовку вчителів і налагодження їх співробітництва з гігієністами й медиками, що певним чином посилювало педагогічний складник у вирішенні проблеми формування культури здоров'я школярів.

Упродовж першого етапу становленню досліджуваної проблеми сприяло введення в її термінологічне поле й активне використання таких понять, як: *оздоровча освіта* (*oświata zdrowotna*) – урахування всіх чинників розвитку школяра та його здоров'я в навчанні й вихованні, формування свідомого ставлення до власного здоров'я, розвиток умінь запобігання хвороб, збереження й удосконалення здоров'я (Х. Вентландтова, 1960 р.); *оздоровче виховання* (*wychowanie zdrowotne*), що спрямоване на підготовку школярів до повноцінного життя, передбачає розвиток інтересу до власного здоров'я, взаємозалежність і взаємовплив виховання та здоров'я, гігієнічного й фізичного виховання (М. Демел, 1965 р.).

У площині оздоровчої освіти й виховання школярів науковці здійснювали дослідження в таких основних напрямках: вплив освітніх факторів на стан учнівського здоров'я (В. Боцян, Г. Вейсфлог, В. Корчак, Е. Котарба, Р. Лавецький, В. Мерославський, Х. Пілавська); залежність оздоровчого виховання дитини від використання технічних засобів навчання (М. Йокель, Й. Кубін, Т. Малежевська), особливостей шкільного мікроклімату (Т. Вуйек, Й. Цьосек, В. Щерба); обґрунтування форм і методів оздоровчої освіти (В. Вацлавський, Й. Кутзнер, З. Піотровський); фізичне (Е. Бонарек, А. Любович, В. Петрашкевич, Г. Рейнхольц, Й. Цястон, В. Чарнецький) і гігієнічне (Й. Богданович, В. Валл, Х. Зачинська, М. Кацпшак, З. Лідтке, Х. Міхальська, С. Ремова, К. Сокал, Й. Тоувінська) виховання як інтегровані елементи загального виховного процесу; педагогічно доцільна організація позанавчальної діяльності школярів (М. Бжозовський, С. Волошин, З. Донбровський, А. Камінський, Х. Лакевич, М. Палагіна, С. Папла, А. Слупік, А. Хансен, М. Шарневич); розробка концепції «здорове місто»

(А. Ланди), що передбачало публічну оздоровчу політику, функціонування служби здоров'я, наявність оздоровчої міської інфраструктури тощо.

Чільне місце посідала пропаганда оздоровчої освіти серед педагогічної спільноти, зокрема публікація науково-популярних статей (Й. Кубін, Б. Наврочинський, Б. Суходольський), які зумовлювали жваві дискусії не лише у Польщі, а й у інших європейських країнах; серії методичних видань для вчителів («Бібліотечка оздоровчої освіти», «Бібліотечка організатора гігієнічного виховання»), розробка бібліографічних покажчиків навчально-методичної літератури (приклади таких покажчиків наведено в Додатку А дисертації).

Поширенню ідей оздоровчої освіти значною мірою сприяло й проведення міжнародних і всепольських науково-практичних конференцій, семінарів, конгресів тощо (одним із прикладів таких заходів може слугувати Всепольський симпозіум «Школа та здоров'я», 1967 р.).

Вагомий внесок у становлення проблеми формування культури здоров'я школярів у руслі християнських традицій було зроблено митрополитом Краківським Каролем Войтилою (із 1978 р. – Папа Римський Іоанн Павло II) – одним із фундаторів новітньої філософсько-християнської течії – філософської антропології (виникла в 1960-х рр.). Згідно з цим ученням, людина є найвищою цінністю, її потрібно розглядати поза суспільством і класовими інтересами. Людське здоров'я залежить від стану тіла, душі й духу, при цьому вирішальну роль у здоровій життєдіяльності особистості відіграє духовний складник її здоров'я.

Вивчення архівних (урядові накази, розпорядження й рекомендації, навчальні плани та програми, протоколи засідань педагогічних рад і звіти про роботу шкіл мм. Бидгощ, Варшава, Гданськ, Катовіце, Лодзь, Тарнув, Щетин) і наукових (Р. Алтаманова, Дж. Змієвські, Д. Кітзнер, К. Міткієвіч, Дж. Соколов, Д. Тольвинська) джерел досліджуваного етапу дозволило узагальнити досвід формування культури здоров'я в процесі навчальної та позанавчальної діяльності школярів, взаємодії школи й сім'ї тощо.

У розділі висвітлено особливості засвоєння знань про основи здоров'я, оволодіння вміннями і навичками збереження та зміцнення здоров'я під час вивчення навчальних дисциплін оздоровчого спрямування («Фізичне виховання», «Патріотичне виховання», «Відомості про природу», «Праця», «Біологія», «Художнє виховання», «Музичне виховання» тощо), авторських (В. Вацлавський, М. Желазкевич, Й. Жепка, Й. Кутзнер, З. Піотровський) спецкурсів з оздоровчої освіти, а також проведення годин класного керівника (за тематикою, що відповідала віку школярів, у формі лекцій і бесід з обов'язковим переглядом науково-популярних фільмів) (перелік найбільш поширених фільмів наведено в Додатку В).

У позанавчальній діяльності формуванню культури здоров'я школярів сприяла діяльність шкільних світлиць, спрямована на задоволення психологічних потреб школяра, його фізичний і розумовий розвиток, набуття знань і прищеплення навичок раціонального планування розпорядку дня, самостійної організації вільного часу з користю для здоров'я. Основними видами таких світлиць були: рекреаційно-виховні (проведення навчально-виховних і культурно-розважальних заходів), світлиці з доживанням (опікунство та психологічна підтримка учнів), терапевтичні світлиці (надання консультацій школяреві з метою сприяння його психофізичному

розвитку), поліінтернати (реалізація опікунсько-виховної програми для дітей із неповних сімей або сімей із несприятливою психологічною атмосферою).

Не меншу значимість мала також робота груп продовженого дня (для молодших школярів), шкільних предметних та інших (технічні, спортивні, господарські, артистичні, живого слова) гуртків (із VI класу), шкільних спортивних союзів. Активну участь у цій роботі брали такі організації, як Польський Червоний Хрест, Товариство приятелів дітей, Союз польської молоді, Робітниче товариство приятелів дітей, Союз польського харцерства (бойскаути), харцерські дружини, які на території шкіл проводили різноманітні рекреаційно-оздоровчі заходи (спортивні змагання, недільні вогнища, організація зустрічей, вечорів, екскурсій тощо).

Поза межами школи значиму роль відігравала робота позашкільних освітньо-виховних закладів країни (Йорданівські сади, воеводські шкільні туристично-краєзнавчі центри, палаци й будинки культури дітей і молоді, молодіжні технічні станції, майданчики для ігор і забав), діяльність яких була спрямована на задоволення оздоровчо-рекреаційних потреб школярів.

На підставі аналізу архівної та наукової (Ю. Вілк, З. Донбровський, Г. Нікіторович, Я. Тарновський, І. Щербік) літератури розкрито роль взаємодії школи та сім'ї у вирішенні питань формування культури здоров'я школярів. Так, поширенню серед батьків педагогічних знань про оздоровче виховання сприяло створення батьківських клубів та університетів (зокрема Загальний Варшавський батьківський університет), де надавалися психолого-педагогічні консультації, проводилися бесіди й лекції на оздоровчу тематику, функціонували бібліотеки й методичні кабінети тощо.

Проведений науковий пошук доводить, що для шкільництва тогочасної Польщі, як і для будь-якої іншої країни соціалістичного табору, було притаманне перенесення освітнього досвіду радянської школи на «польський ґрунт» – часто без урахування національної специфіки й попереднього теоретичного опрацювання. Водночас констатовано, що польська освітня спільнота вже тоді намагалася розв'язувати педагогічні проблеми з урахуванням національних особливостей і європейських цінностей. Так, значний вплив на оздоровче виховання польських школярів мали церковні інституції, що пов'язано з традиційно високою значущістю релігії для Польщі. Незважаючи на панування в польському суспільстві ідей марксизму-ленінізму, а отже й атеїзму (унаслідок чого з 1954 р. було заборонено вивчення релігії в школі), християнські цінності, як і раніше, сприймалися ментальністю поляків, зберігалися в родинному колі та прищеплювалися дитині.

Отже, упродовж першого визначеного етапу було започатковано різноманітну діяльність, спрямовану на поліпшення здоров'я дітей шкільного віку. Водночас слід наголосити на недостатній увазі вчених того часу до розкриття суті терміну «культура здоров'я» та її структурних компонентів. Окрім цього, досить повільно відбувалося впровадження в освітню практику результатів наукових досліджень, пов'язаних з оздоровчою освітою й вихованням школярів.

Другий етап (1971–1988 рр.) визначається як етап подальшого розвитку й офіційного визнання польською державою проблеми формування культури здоров'я школярів. Суттєвою ознакою цього етапу було введення в науковий обіг терміну «культура здоров'я» («*kultura zdrowia*»), який тлумачився як сукупність цінностей,

зумовлених фізичним і психічним, індивідуальним і соціальним здоров'ям, почуття відповідальності за власне здоров'я та здоров'я суспільства, свідомо й дисциплінована діяльність в інтересах здоров'я (Х. Матушевський, 1971 р.).

Характерною рисою досліджуваного етапу було також нормативне оформлення оздоровчої освіти – прийняття урядом документів, зокрема: «Ухвала щодо поліпшення здоров'я дітей і молоді й діяльності в галузі оздоровчого виховання» (1973 р.), «Програма з поліпшення стану здоров'я дітей і молоді та подальшого розвитку оздоровчої освіти в школах та освітньо-виховних закладах на 1973–1975 рр.», «Постанова про затвердження в школах посади педагога-координатора зі шкільної гігієни й оздоровчого виховання» (1973 р.), «Концепція подальшого розвитку фізичного виховання школярів» (1974 р.), «Розпорядження щодо контролю за балансом здоров'я дітей шкільного віку» (1976 р.), «Директивна програма щодо реалізації оздоровчого виховання в основній школі та поза школою» (1982 р.), «Керівні принципи здійснення програми в галузі освіти й здоров'я в початковій і середній школах» (1982 р.), «Директиви щодо впровадження основ оздоровчої освіти серед батьків дітей, які навчаються в дитячому садочку та школі» (1983 р.).

У площині досліджуваної проблеми не меншу значущість мало проведення Міжнародної кампанії «Health for All» («Здоров'я для всіх») за ініціативи Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Ця кампанія започаткувала Міжнародний рух під назвою «Health Promotion» («Просування здоров'я»), провідні принципи якого викладено в матеріалах міжнародних конференцій (м. Алма-Ата, 1978 р., м. Аделаїда, Австралія, 1988 р.), «Оттавській хартії» (1986 р.). У межах вищезазначеної кампанії під егідою ВООЗ, Ради Європи, Європейського Союзу було документально зафіксовано європейську стратегію «Здоров'я для всіх» (1985 р.).

Значний внесок у розвиток проблеми формування культури здоров'я як польських, так і загалом європейських школярів зробили такі організації, як: Міжнародний союз освіти для здоров'я, Комісія європейських співтовариств, а також Рада Європейської мережі «Шкіл сприяння здоров'ю» (створена в 1980 р.). Цими установами проводилися щорічні заходи, присвячені питанням здоров'я молоді, її підготовки до здорового способу життя.

За ініціативи провідних науковців країни (В. Вацлавський, М. Демел, А. Лідке, М. Папроцька, Р. Тшесновський) і за підтримки польського уряду було проведено й чимало всепольських конференцій із проблем збереження здоров'я школярів, зокрема «Оздоровче виховання в школі» (м. Кельці, 1971 р.), «Актуальні питання оздоровчого виховання дітей і молоді» (м. Варшава, 1973 р.) тощо.

Визнання державою оздоровчого виховання найважливішим засобом формування здоров'я шкільництва активізувало науково-педагогічні пошуки вчених. Так, М. Демелом і Л. Здункевичем було визначено вимоги до впровадження оздоровчого виховання: єдність фізичного, гігієнічного й оздоровчого виховання, пропаганда здоров'я дидактико-виховними засобами, педагогічно доцільна організація навчального й позанавчального часу, проведення спортивно-оздоровчих і рекреаційних занять, створення належного середовища (дотримання санітарно-гігієнічних норм, наявність шкільної служби здоров'я, кабінетів оздоровчого виховання тощо). Ц. Стипулковським було обґрунтовано необхідність спеціальної

підготовки вчителя – викладача оздоровчого виховання як окремої навчальної дисципліни.

Отримала подальший розвиток і теорія фізичного виховання, зокрема: доведено, що фізична культура має цілеспрямований вплив на розвиток здорового організму в цілому, формує світогляд особистості та взаємини людей (М. Демел); виділено аксіологічний аспект фізичного виховання школярів (Й. Бельський, Х. Грабовський, М. Піонтковська, К. Янковський); визначено основні принципи (усебічності й доступності фізичного навантаження, чергування праці й відпочинку) ефективного засвоєння пізнавально-навчальних і оздоровчо-виховних знань у процесі фізичного виховання (С. Стжижевський); удосконалено навчальні програми із фізичного виховання в контексті здійснення оздоровчої освіти школярів (С. Вілк, З. Жуковська, А. Любович, Й. Скоровський, В. Трибус, Р. Щецинський) і запобігання шкільного травматизму (Т. Голонбек, І. Маларецький, Х. Созанські).

У галузі гігієнічного виховання увага науковців була сконцентрована на психогігієнічній основі навчальної діяльності школярів (Х. Монтой, В. Хаскель), визначенні факторів впливу освітнього середовища на здоров'я учнів, гігієнічній оцінці навчальних планів і розкладу занять (В. Балінський, Й. Гроба, Й. Данецький, І. Кавецький, М. Кварчинський, Ц. Корчак, Б. Кожушнік, Х. Малушевський, С. Радукевич, І. Шпакович), запобіганні стомлення й підвищенні працездатності школярів через змістовне проведення шкільних перерв, правильне чергування праці й відпочинку (Е. Полус-Шенявська, В. Серпень, А. Склад, Л. Тарновська), організації вільного часу з користю для здоров'я (Т. Гриц, М. Желазкевич, М. Пшецлавський, О. Чернявська).

Значущим аспектом тогочасної польської психолого-педагогічної науки було розширення категорійного апарату досліджуваної проблеми введенням поняття *«педагогіка здоров'я»* (*«pedagogika zdrowia»*), поширення якого пов'язане з ім'ям М. Демела та його працею *«Педагогіка здоров'я»* (1980 р.). На думку вченого, педагогіка здоров'я є теоретичною основою виховання здорової особистості через поєднання медичних і педагогічних знань, єдність навчання й виховання здоров'я, розвиток системи цінностей, пов'язаних зі здоров'ям.

У дисертації проаналізовано практичні аспекти вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів. Так, порівняно з попереднім етапом коло навчальних дисциплін, які сприяли оволодінню знаннями й уявленнями про здоров'я, виробку свідомого ставлення до його збереження, було розширено. Із 1973/74 навчального року впроваджено авторські програми з оздоровчої освіти школярів: *«Оздоровче виховання в початковій школі»* (Я. Коханек), *«Вибрані проблеми оздоровчого виховання дітей і молоді»* (В. Вацлавський, М. Папроцька). Поряд із позитивними моментами (опанування учнями знань про основи здоров'я та вмій дотримання здорового способу життя) реалізація означених програм супроводжувалася й певними недоліками (відсутність систематичності, логіки та взаємозв'язку етапів навчання через нечітку взаємодію таких компонентів системи, як вихованці–вихователь–виховуюче середовище, де головним компонентом є вихователь). Окрім цього, із того ж навчального року було введено новий факультативний курс *«Підготовка до життя в сім'ї»*, спрямований на статеве

виховання й налагодження сімейних стосунків, що сприяло збереженню морального та фізичного здоров'я молодого покоління.

В організації навчального процесу відбулося значне збільшення кількості й видів рекреаційних заходів (гімнастика перед заняттями для учнів початкової школи, фізкультхвилинки під час занять для школярів усіх класів, проведення ігор, спортивних змагань і фізичних вправ на великих перервах і в режимі продовженого дня), спрямованих на розумове й фізичне розвантаження вихованців. На жаль, у 80-х рр. у більшості шкіл такі заходи були вилучені з навчальних програм.

Як і на попередньому етапі, на формування культури здоров'я школярів позитивний вплив здійснювали години класного керівника, форми проведення яких залежали від вікових особливостей учнів. Так, зі школярами молодших класів проводилися бесіди на оздоровчі теми, діти брали участь у конкурсах малюнків, писали твори-роздуми про здоров'я. Для школярів середніх і старших класів проводився цикл бесід та лекцій, спрямований на формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, потреби особистості в здоровому способі життя.

За підтримки шкільних служб здоров'я та шкільних спортивних клубів у школах систематично проводилися різні оздоровчо-виховні заходи, заняття в спортивних секціях, організовувалися спортивні змагання серед учнівської молоді.

Ефективною формою оздоровчої позашкільної діяльності школярів залишилася участь у роботі позашкільних закладів, спрямованій на фізичну рекреацію й активний відпочинок. Однак протягом 80-х рр. активність більшості таких закладів поступово знижувалася, а деякі з них узагалі було закрито.

Слід зазначити, що позитивний внесок у розвиток здорового молодого покоління було зроблено такими організаціями, як Союз польського харцерства і Союз соціалістичної польської молоді, якими приділялася значна увага організації й проведенню різноманітних спортивно-рекреаційних, туристичних і культурних заходів.

На досліджуваному етапі було посилено взаємодію школи і сім'ї, акцентовано увагу на ролі сімейного середовища для здорового розвитку дитини. Цьому сприяло систематичне проведення педагогічного всеобучу батьків у галузі збереження здоров'я дітей (під патронатом Товариства розвитку родини й служби здоров'я). Просвітницька робота з батьками здійснювалася за «Програмою для батьків шкіл мікрорайону», яка передбачала проведення бесід, дискусій, лекцій, використання форм групової роботи (елементи соціально-психологічного тренінгу, малювання, сюжетні та психотехнічні ігри і вправи тощо).

Отже, другий етап характеризується визнанням проблеми формування культури здоров'я школярів на державному рівні, появою в урядових нормативних документах термінів «оздоровче виховання» й «оздоровча освіта», що спонукало до впровадження в практику різних підходів до вирішення означеної проблеми в умовах соціально-орієнтованої системи освіти Польщі.

Поряд із цим слід наголосити й на певних негативних явищах. Так, за даними Науково-дослідного Інституту матері й дитини, упродовж 1976–1980 рр. рівень здоров'я більшості школярів значно знизився, особливо це стосувалося захворювань хребта, вад постави тощо. Причинами було визнано поширеність гіподинамії, відсутність постійного лікарського контролю, неузгодженість у роботі вчителів і

медиків тощо. Окрім цього, гальмували (а іноді зводили нанівець) практичні дії щодо реалізації оздоровчої освіти школярів соціально-політичні та фінансово-економічні кризові явища 1980-х рр., що охопили всі сфери суспільного життя країни, зокрема й систему освіти.

Третій етап (1989–2004 рр.) визначається як етап інтенсивного розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у період освітніх перетворень та інтеграції Польщі до європейського освітнього простору. Особливістю цього етапу стали системні демократичні трансформації в усіх сферах суспільного життя країни, зокрема системи освіти, які розпочалися в 1989 р. й ознаменувалися зміною назви держави (із ПНР на Республіку Польща – Третю Річ Посполиту). Однак процес національного відродження, формування нової освітньої системи відбувалися в умовах соціальної нестабільності (часта зміна влади, відсутність консенсусу щодо подальшого розвитку держави й освіти). Представникам тогочасних політичних і громадських кіл було притаманне протилежне бачення майбутнього Польщі: як національної держави та країни в складі Європейського Союзу.

Водночас проблема формування культури здоров'я школярів, як свідчить проведений науковий пошук, вирішувалася саме в контексті євроінтеграційних устремлінь польської науково-педагогічної думки. Так, із ратифікацією Угоди про співпрацю Польщі з європейською спільнотою (1991 р.) країна стала учасником міжнародних і європейських програм, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я людини, серед яких: «Health 21: the Health for All Policy Frame Work for the WHO European Region» («Здоров'я 21: Основи політики досягнення здоров'я для всіх у Європейському регіоні ВООЗ») (1998 р.), «Health is Wealth» («Здоров'я – це благополуччя») (2004 р.).

Особливої уваги заслуговує офіційне приєднання Польщі (1992 р.) до Європейської мережі «Шкіл сприяння здоров'ю» («ШСЗ»), функціонування якої відображено в нормативно-правових документах і матеріалах міжнародних конференцій, зокрема: Концепція «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» (м. Страсбург, Франція, 1990 р.), «Люблінська хартія з реформування охорони здоров'я» (1996 р.), Резолюція Першої конференції Європейської мережі «ШСЗ» «Школа сприяння здоров'ю – інвестиція в освіту, здоров'я та демократію» (м. Салоніки, Греція, 1997 р.) тощо. Діяльність «ШСЗ» спрямовувалася на забезпечення оздоровчого середовища для всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, на розуміння школярами реальної цінності здоров'я, надання їм інструментарію, що дозволяє зробити усвідомлений вибір на користь здорового способу життя.

Окрім цього, урядом Польщі були прийняті програми, що безпосередньо стосувалися формування культури здоров'я та здорового способу життя школярів, а саме: «Державна програма пропаганди здоров'я» (1994 р.), «Програма з охорони здоров'я особистостей, що вживають тютюнові вироби» (1996 р.), «Національна програма здоров'я» (1997 р.), «Національна програма профілактики й розв'язання проблем з алкоголем на 2000–2005 рр.» (1997 р.), «Державна програма протидії наркоманії на 1999–2001 рр.» (1999 р.), «Державна програма запобігання ВІЛ, опіка над ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД на 1999–2003 рр.» тощо.

Результати впровадження цих програм в освітню практику відображалися в щорічних звітах і відповідних концепціях, зокрема: «Konsercja i strategie szkoły promującej zdrowie» («Концепція та стратегія школи пропаганди здоров'я»), «Raport o reformie szkolnej 1991–1993» («Рапорт про шкільну реформу 1991–1993»), «Reforma systemu edukacji. Szkolnictwo ponadgimnazjalne», 2000 («Реформа системи освіти. Шкільництво понадгмназійне», 2000), «Health in the European Union: Trends and Analysis» («Здоров'я в Європейському Союзі: напрями й аналіз»), «Konsercja promocji zdrowia» («Концепція пропаганди здоров'я»), «Polish Youth Strategy for the years 2003–2012» («Стратегія польської молоді на 2003–2012 роки») тощо.

Орієнтація національної системи освіти Польщі на розвиток здоров'я учнівської молоді стимулювала наукові пошуки освітян, переосмислення ними концептуальних положень у галузі педагогіки здоров'я. Так, ученими було розширено зміст структурних компонентів «культури здоров'я»: окрім ціннісної складової здоров'я, моральної відповідальності за його збереження, гігієни середовища й діяльності, невід'ємним компонентом культури здоров'я було визнано здоровий спосіб життя та його популяризацію (Б. Воунаровська, Л. Грін, Дж. Карські).

Дослідниками (Б. Воунаровська, Е. Сирек, М. Соколовська, Т. Фролович) було визначено *мету* (збереження та зміцнення фізичного, психічного, духовного й соціального здоров'я особистості) та *завдання* (розвиток свідомого й відповідального ставлення до здоров'я, виховання культурно-гігієнічних навичок, засвоєння уявлень про ризики здоров'я людини в сучасному світі, оволодіння знаннями, уміннями й звичками дотримання здорового способу життя тощо) формування культури здоров'я школярів.

До наукового обігу було введено нові поняття, пов'язані з формуванням культури здоров'я школярів, зокрема: «оздоровче освітнє середовище» («*środowisko edukacyjne zdrowotne*») – сукупність антропогенних, природних, культурних факторів, що сприяють задоволенню людиною власних потреб, здібностей, можливостей збереження здоров'я (Н. Міллер); «сприяння здоров'ю» («*promocja zdrowia*») – прийняття усвідомленого рішення й дії, спрямовані на поліпшення власного здоров'я, мистецтво адаптації в соціумі й заохочення людини до створення й розвитку оздоровчого середовища (Б. Воунаровська).

Із огляду на проблему формування культури здоров'я школярів слід виділити такі напрями наукових досліджень: розкриття основних факторів ризику здоров'я школярів (Б. Йенсен, Й. Карський, Б. Лукас, В. Сімовська), організація оздоровчого освітнього середовища (К. Божуцька-Сіткевіч, К. Комосинська, Л. Новак, Б. Потоцька, Е. Сирек), розвиток соціального здоров'я (Б. Брозовська, Й. Громадська-Островська) і екологічної культури (А. Бандзаревіч, М. Барановська, А. Роман, З. Чесельська) школярів, створення сприятливого для розвитку здорової особистості родинного середовища (Й. Драбик, Х. Кудак, З. Миславський, А. Пасевич, Х. Ровід, З. Скужинський, М. Ханська, З. Цендровський).

Проведений науковий пошук засвідчує, що практику реалізації проблеми формування культури здоров'я школярів слід розглядати в контексті загальноосвітніх змін, які відбулися внаслідок демократичних перетворень і реформування тогочасної системи освіти країни. Так, до суттєвих досягнень

польської школи слід віднести: заміну авторитарного підходу в освіті на суб'єктно-суб'єктний підхід, відхід від застарілих дидактичних форм і методів (зменшення значимості методів засвоєння школярами знань на користь інших – тих, що активізують учнів у процесі навчання; обмеження колективних форм, збільшення ролі диференційованого й індивідуального навчання; використання активних дидактичних засобів, спрямованих на безпосереднє пізнання й подолання навчального вербалізму) тощо.

Вищезазначені зміни сприяли підвищенню ефективності викладання предметів оздоровчого спрямування («Фізичне виховання», «Біологія», «Мистецтво», «Етика», «Знання про суспільство», «Природа»). Окрім цього, було модифіковано навчальні програми цих дисциплін через установлення міжпредметних зв'язків (міжпредметних модулів) усередині гуманітарних і природознавчих циклів (наприклад, «Виховання для здоров'я» в курсі «Фізичного виховання»).

На досліджуваному етапі також з'явилися нові предмети оздоровчого спрямування, зокрема «Валеологія», «Сімейне виховання», а також інтегровані курси «Оздоровче виховання в школі» (для школярів початкової й основної школи) та «Оздоровча освіта» (для учнів основної школи й гімназії).

Важливе значення мало проведення факультативних занять із використанням рекреаційних і спортивних вправ, рухливих ігор, коригуючої гімнастики й лікувальної фізкультури, занять плаванням, аеробікою, художньою або спортивною гімнастикою, туризмом. Проводилися також позаурочні спортивно-рекреаційні заняття (по 5–6 годин на тиждень). Поза межами школи учні брали участь у молодіжних рухах («Монар», «Школа життя» тощо), роботі профілактично-виховних клубів, центрів соціотерапії й консультування, сезонних таборів тощо.

Загалом, щодо формування культури здоров'я школярів у процесі виховання, то досліджуваний етап мав певні відмінності порівняно з попередніми. Насамперед це було пов'язано зі значним обмеженням виховної функції школи, порушенням раніше досягнутої рівноваги між навчанням і вихованням школярів. Так, було повністю ліквідовано години класного керівника, що в попередні роки зарекомендували себе як дієвий засіб стимулювання школярів до дотримання здорового способу життя. Виховні програми, які розроблялися й реалізовувалися в навчальних закладах упродовж попередніх десятиліть, було замінено на вузькопрофільні, зокрема програми боротьби зі СНІДом і ВІЛ-інфекціями, запобігання палінню й алкоголізму, соціальної патології дітей і молоді, екологічні програми (наприклад, «Чисте повітря навколо нас») тощо.

Водночас у школах з'явилася нова посада – координатор шкільного виховання, який відповідав за успішність засвоєння школярами знань про здоров'я під час вивчення різних навчальних предметів. Функціональними обов'язками координатора було також налагодження взаємодії вчителів із шкільним медичним персоналом, психологом, логопедом, соціальним працівником; організація різних форм консультування й допомоги в сприянні ефективності навчання, профілактиці захворювань, проведенні оздоровчого виховання й занять терапевтичного спрямування, психологічної освіти дітей та їхніх батьків. Отже, координатор

шкільного виховання був посередником між школярем, школою, родиною і навколишнім середовищем.

Із огляду на практичне вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів особливо цікавою є діяльність «Шкіл сприяння здоров'ю» («ШСЗ»). Організація навчально-виховного процесу цих навчальних закладів мала чітко виражену оздоровчу спрямованість: за тривалістю занять і перерв, створенням сприятливого психологічного мікроклімату (демократичний стиль спілкування вчителя й учня), добором форм і методів навчання, підтриманням санітарно-гігієнічних умов (привітрювання приміщення, температурний режим тощо), урегулюванням рухового режиму дітей (із огляду на їхні вікові особливості), забезпеченням раціонального харчування, медичного контролю й оздоровчих процедур, вихованням культури спілкування між учнями, організацією відповідної позаурочної роботи.

При «ШСЗ» було створено чимало громадських організацій, зокрема: асоціації зі сприяння здоров'ю різних верств населення (дітей, підлітків, молоді, дорослих), робота яких спрямовувалася на виконання програми «Zdrowe Miasto» («Здорове місто»); Журналістська асоціація зміцнення здоров'я (сприяла реалізації проекту «Зупинити СНІД»), Польське товариство здорового способу життя й охорони продовольства, Коаліція зі зміцнення психічного здоров'я, «Академія здорового способу життя» тощо.

Проведення всепольських конференцій, присвячених роботі «ШСЗ» (м. Лешно, 1996 р., м. Гданськ, 1998 р.), засвідчило результативність їх діяльності, спрямованої на досягнення належного рівня освіти учнів і водночас збереження їхнього здоров'я.

Отже, характерною ознакою третього визначеного етапу є реформування польського шкільництва на основі системи національних і європейських цінностей, що було наслідком кардинальних суспільно-політичних змін у країні, піднесення й поширення національно-патріотичних настроїв. Спрямування шкільної освітньої політики Польщі на європейський вимір, приєднання до міжнародних і європейських програм зі збереження здоров'я особистості сприяли актуалізації проблеми формування культури здоров'я школярів, розробці нових підходів до її вирішення.

Водночас необхідно відзначити домінування практичного аспекту вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів над теоретичним доробком польських освітян: упродовж третього етапу відбулося зменшення кількості вагомих досліджень культури здоров'я; увага вчених була привернута переважно до вивчення питань формування екологічної культури школярів, їхнього соціального та психологічного здоров'я, виховання дитини в здоровому родинному середовищі.

У четвертому розділі – «Тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» – визначено тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів у досліджуваний період, окреслено перспективи творчого використання узагальненого досвіду формування культури здоров'я школярів у Польщі в сучасній вітчизняній освітній практиці.

На підставі аналізу джерельної бази дослідження визначено тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Так, на рівні теоретико-концептуального обґрунтування формування культури здоров'я визначилися такі тенденції, як: зміна орієнтації освіти із соціально-детермінованої на особистісну; спрямованість на збереження здоров'я кожної дитини; узгодженість концептуальних положень щодо збереження здоров'я школярів зі світовими та європейськими стандартами охорони людського здоров'я; постійне поширення в суспільній свідомості ідеології культури здоров'я і здорового способу життя.

У науково-дослідницькій площині виявлено тенденцію пріоритету психолого-педагогічних досліджень у галузі педагогіки здоров'я й оздоровчої освіти. Виділено також тенденцію розробки різних підходів до визначення поняття «культура здоров'я», його поступове змістове розширення і наповнення.

Із огляду на зміст загальної освіти визначено такі тенденції: спрямованість на міждисциплінарну інтеграцію в розробці змісту навчання здоров'я та його збереження; оновлення навчальних програм і створення нових з урахуванням досягнень у галузі оздоровчої освіти й оздоровчого виховання; активізація наукових пошуків щодо розробки інноваційних засобів, форм і методів формування культури здоров'я школярів.

Деякі тенденції виокремлено в організаційно-процесуальному аспекті, а саме: поєднання традиційних та інноваційних форм і методів формування культури здоров'я школярів; реалізація педагогічних засобів запобігання асоціальної поведінки (алкоголізм, наркоманія тощо) школярів; перехід від виховання до самовиховання здорового способу життя школяра; створення й розширення мережі «Шкіл сприяння здоров'ю»; спрямованість польського педагога на універсальне виконання фахових функцій – як учителя, вихователя, соціального працівника, волонтера тощо; створення громадських освітньо-просвітницьких асоціацій, товариств, об'єднань, що посідають чільне місце в здоров'язбереженні учнівської молоді; вплив родинного виховання й церковних інституцій на розвиток здорового підростаючого покоління.

У дисертації констатовано, що в концептуальному аспекті вітчизняна освіта не поступається кращим взірцям світової та європейської освіти. Так, аналіз нормативно-правових документів національної системи освіти доводить, що державою приділяється особлива увага розвитку особистості дитини, збереженню і зміцненню її здоров'я, пропаганді та стимулюванню здорового способу життя підростаючого покоління, сформованості здоров'язбережувальних компетентностей як значущих результатів процесу освіти й загального розвитку школярів. Із набуттям незалежності Україна бере активну участь у європейських і міжнародних програмах і проектах, метою яких є підвищення статусу освітньої сфери у формуванні здорового майбутнього покоління (зокрема «Молодь за здоров'я», «Молодь – за здоровий спосіб життя», «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» тощо).

І в Україні, і в Польщі наявні посилені інтерес і прискіплива увага вчених різних наукових галузей (філософія, культурологія, соціологія, психологія, педагогіка, медицина тощо) до проблематики здоров'я, його збереження та

зміцнення, обґрунтування теоретичних і практичних засад формування культури здоров'я людини, зокрема й школярів.

Певні паралелі простежуються й у розробці науково-дидактичного забезпечення процесу навчання школярів здоров'я, формування вмінь і навичок його збереження. Вітчизняними освітянами (І. Бех, Н. Бібік, Т. Бойченко, Т. Воронцова, О. Дубогай, Н. Коваль, В. Пономаренко, С. Страшко) постійно вдосконалюється зміст навчальних дисциплін з огляду на розв'язання широкого кола питань, пов'язаних зі здоров'язбереженням школярів, створюються відповідні навчальні програми (наприклад, інтегрований навчальний курс «Основи здоров'я» для школярів початкової й основної школи). Значна увага приділяється розробці педагогічного інструментарію організації здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу (І. Бабін, М. Гончаренко, В. Єфимова, О. Іонова, С. Шмалей).

У навчальних закладах України, як і школах Польщі, формування культури здоров'я школярів відбувається переважно в процесі навчання, а також виховання (фізичного, морально-трудового, гігієнічно-валеологічного тощо). При цьому в науково-педагогічній думці України й Польщі простежується узгодженість щодо провідної ролі вчителя в організації діяльності школярів, спрямованої на формування культури здоров'я. Водночас у польській системі освіти, на противагу українській, більш чітко визначено вимоги, права й обов'язки педагогів (закріплені в «Карті вчителя»), що сприяє раціональнішому плануванню і здійсненню вчителями професійної діяльності. Окрім цього, у польських школах існує посада координатора шкільного виховання, що має важливе значення для розвитку здоров'я особистості через освіту.

В Україні, починаючи з 1995 р., почала створюватися Європейська мережа «Шкіл сприяння здоров'ю», функціонування яких спрямоване на зміцнення здоров'я школярів. Водночас, на відміну від польської освітньої практики, діяльність вітчизняних закладів часто супроводжується недостатнім матеріально-технічним і навчально-методичним забезпеченням, координаційно-організаційною неузгодженістю роботи педагогічного колективу й медико-гігієнічних і соціально-психологічних служб і підрозділів.

Протягом багатьох століть як у польському, так і українському народі формувалася система заходів, спрямованих на поліпшення виховної функції сім'ї, створення сприятливого для здорового розвитку дитини родинного середовища. Основними видами роботи з батьками та підвищення їхньої педагогічної культури в українських школах є класні батьківські збори, дні відкритих дверей, психологічні та педагогічні тренінги і семінари тощо.

Водночас прагнення до посилення взаємодії школи й родини в системі освіти Польщі зумовили заснування Всезагального університету для батьків (м. Варшава), діяльність якого спрямована на захист і підтримку здоров'я дітей, формування спільної відповідальності педагогів і батьків за здоровий розвиток школярів. До того ж, характерною ознакою польського шкільництва є активна взаємодія школи з церквою (костюлом) через створення мережі пасторальних консультацій – специфічної форми духовної опіки, підтримки й допомоги школярам у розвитку духовного здоров'я, соціального й індивідуального становлення.

У розділі проаналізовано сучасний стан здоров'я українських школярів. З'ясовано, що, незважаючи на посилену увагу держави й науковців до розвитку здоров'я школярів через освіту, на сьогодні ця проблема не вирішена належним чином. Отже, важливу роль має осмислення накопиченого польським шкільництвом досвіду формування культури здоров'я школярів та його використання в сучасній вітчизняній освітній практиці.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено систематизацію теоретико-педагогічних ідей й узагальнення досвіду формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), обґрунтовано перспективні напрями реалізації педагогічно цінного польського досвіду в сучасних умовах розвитку шкільництва України.

1. З'ясування стану розробки проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду в сучасних польських (Г. Бішоп, І. Бужинська, Д. Влодарек, Б. Воунаровська, Й. Ковальська, Т. Лісіцкі, Т. Машак, М. Пулторак, Е. Сирек, К. Степняк, З. Тоеплітц, М. Чеховські, М. Шиманьська, Т. Шкудларек, А. Щепанік, Т. Яніцька-Панек) і вітчизняних (Т. Бойченко, А. Василенко, І. Даценко, Д. Изуткін, Я. Морітц, В. Пасічник, Л. Пелех, Н. Савченко, Ю. Федорик) джерелах засвідчило, що науковцями висвітлюються окремі аспекти порушеної проблеми, а отже, теорія і практика формування культури здоров'я польських школярів як окрема наукова проблема комплексно й системно в обраних хронологічних межах не досліджувалися.

2. У процесі ретроспективного логіко-системного аналізу встановлено, що проблема формування культури здоров'я школярів має історичний характер і залежить від рівня соціально-економічного й культурного розвитку суспільства на певному історичному етапі.

Аналіз генези ідей формування культури здоров'я особистості у світовій педагогіці засвідчив, що їх витоки (без використання цього терміну) сягають у філософію античних часів (Гіппократ, Гален, Платон, Аристотель, Сократ), Середньовіччя (Ф. Аквінський, А. Боецій) епохи Відродження (Р. Агрікола, Х. Вівесі, Т. Кампанелла, І. Меркуріаліс, Ф. Рабле, Е. Роттердамський, В. да Фельтре), педагогіки Нового (Я. Коменський, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Гербарт, А. Дістервег) і Новітнього (Ф. Гансберг, Л. Гурліт, Дж. Дьюї, Е. Кей, Р. Кузіне, М. Монтесорі, А. Фер'є, С. Френе, Р. Штайнер) часів, психології минулого століття (А. Антоновський, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм).

Становленню проблеми формування культури здоров'я особистості в польській педагогіці сприяло відкриття перших шкіл і Краківського університету, доробок польських педагогів епохи Відродження та Просвітництва (А. Моджевський, В. Очко, С. Петриці, Г. Пірамовіч, М. Рей) у галузі формування здоров'я школярів, діяльність Едукаційної комісії, дослідження науковцями різних аспектів фізичного (Б. Блажко, О. Буйвід, А. Віногородський, П. Гонтковський, Я. Давид, С. Карпович, Е. Мадейський, В. Осмольський, Е. П'ясецький, Е. Снядецький, Й. Тхожніцький) та гігієнічного (А. Бароц, Е. Супінський) виховання, заснування «Йорданівських садів» (Г. Йордан), започаткування

обов'язкового медично-гігієнічного огляду школярів (С. Копчинський). Значний внесок у розвиток означеної проблеми зроблено такими видатними польськими педагогами й ученими, як Я. Корчак (обґрунтування єдності педагогічних і медичних аспектів виховання дитини), Х. Радлинська (поєднання соціальних, біологічних і медичних підходів до зміцнення здоров'я школярів), С. Сосновський (пропагування оздоровчої функції школи), А. Кацпшак (розвиток шкільної гігієни).

3. На основі розкриття методологічних підходів до дослідження проблеми формування культури здоров'я польських школярів (історіографічного, історико-педагогічного, антрополого-гуманістичного, системно-цілісного, культурологічного, компетентнісного, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, салютогенетичного) уточнено основні дефініції означеної проблеми, а саме: «культура здоров'я школярів» (складник загальної культури, пов'язаний із ціннісним ставленням особистості до власного здоров'я та здоров'я інших людей, потребою збереження та зміцнення здоров'я, уміщує знання, уміння й навички дотримання здорового способу життя), «формування культури здоров'я» (цілеспрямований, спеціально організований процес розвитку структурних компонентів культури здоров'я – мотиваційно-аксіологічного, когнітивного та процесуального).

4. Систематизовано внесок польських науковців досліджуваного періоду в розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів, а саме: виокремлення зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на людське здоров'я та формування культури здоров'я школярів; розробка концепцій («Здорове місто», «Пропаганда здоров'я», «Фізичне виховання»); розкриття компонентів (аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, процесуальний) культури здоров'я; розширення термінологічного поля проблеми культури здоров'я («педагогіка здоров'я», «оздоровча освіта», «оздоровче виховання», «оздоровче освітнє середовище», «сприяння здоров'ю» тощо); визначення мети і завдань формування культури здоров'я школярів; обґрунтування вимог (відповідність віковим та індивідуальним особливостям школярів, єдність особистісного й діяльнісного аспектів, інтеграція всіх видів виховання – морально-патріотичного, суспільно-трудового, гігієнічного, фізичного тощо) до змісту оздоровчої освіти; створення навчальних програм, розробка форм, методів, засобів навчання й виховання, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я школярів.

5. Із урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх чинників, які були об'єктивними факторами здійснення реформ у польській системі освіти, зокрема в галузі здоров'язбереження учнівської молоді; особливостей урядової освітньої політики, що відбивалися в законах, постановах, розпорядженнях, наказах міністерств, стимулювали та спрямовували становлення й розвиток оздоровчої освіти; рівня розвитку світової та польської психолого-педагогічної науки, взаємодії теорії та практики формування культури здоров'я школярів, впливу соціальних інституцій на виховання здорового підростаючого покоління в межах досліджуваного періоду обґрунтовано три етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

I етап (1954–1970 рр.) – етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів в умовах польської соціалістичної моделі шкільництва, який

характеризувався заснуванням державних установ (Департамент оздоровчої освіти, Майстерня оздоровчого виховання при Інституті Педагогіки), діяльність яких спрямовувалася на збереження здоров'я школярів; розвитком наукових досліджень у площині оздоровчої освіти й оздоровчого виховання (вплив освітніх факторів на стан здоров'я школярів, фізичне й гігієнічне виховання, педагогічно доцільна організація навчання й виховання, розробка концепції «здорове місто»); активною пропагандою ідей збереження здоров'я; організацією навчальної (вивчення предметів оздоровчого спрямування, спецкурсів з оздоровчої освіти), позакласної (проведення годин класного керівника, робота груп продовженого дня, шкільних гуртків і шкільних спортивних союзів, світлиць, політінтернатів тощо) і позашкільної (участь у роботі Йорданівських садів, воєводських шкільних туристично-краєзнавчих центрів, палаців і будинків культури дітей і молоді, майданчиків для ігор і забав тощо) діяльності школярів; взаємодією сім'ї та школи, поширенням педагогічних знань серед батьків; впливом на оздоровче виховання школярів церкви (пасторальних консультацій).

II етап (1971–1988 рр.) – етап подальшого розвитку й офіційного визнання польською державою проблеми формування культури здоров'я школярів. Цьому етапу були притаманні такі ознаки: уведення в науковий обіг термінів «культура здоров'я» та «педагогіка здоров'я», нормативне оформлення оздоровчої освіти, вплив міжнародних кампаній і рухів («Здоров'я для всіх», «Просування здоров'я», Європейська мережа «Шкіл сприяння здоров'ю»), пропаганда й просування ідей оздоровчого виховання як єдності всіх аспектів виховання, упровадження авторських програм з оздоровчої освіти школярів і факультативного курсу «Підготовка до життя в сім'ї», значне збільшення кількості й видів рекреаційних заходів у навчальному процесі, активна участь Союзу соціалістичної польської молоді й Союзу польського харцерства в здоровому розвитку учнівської молоді, активізація просвітницької роботи серед батьків і взаємодії родин з церквою (костьолом).

III етап (1989–2004 рр.) – етап інтенсивного розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у період освітніх перетворень та інтеграції Польщі до європейського освітнього простору. Цей етап вирізнявся такими особливостями, як: трансформація польської системи освіти внаслідок системних демократичних змін у країні, вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів у контексті євроінтеграційних устремлінь (приєднання до міжнародних і європейських програм, Європейської мережі «Шкіл сприяння здоров'ю», розробка власних програм розвитку здоров'я через освіту), розширення змісту структурних компонентів культури здоров'я й кола термінів, пов'язаних із цим поняттям («оздоровче освітнє середовище», «сприяння здоров'ю»); уведення нових предметів оздоровчого спрямування («Валеологія», «Сімейне виховання», інтегрованих курсів «Оздоровче виховання в школі», «Оздоровча освіта») та запровадження активних форм і методів засвоєння змісту освіти; збільшення кількості годин на проведення спортивно-рекреаційних занять, уведення нової вчительської посади (координатор шкільного виховання), участь школярів у молодіжних рухах («Монар», «Школа життя»), роботі профілактично-виховних клубів, центрів соціотерапії й консультування, сезонних таборів.

6. Визначено тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я польських школярів упродовж досліджуваного періоду, а саме: зміна орієнтації освіти із соціально-детермінованої на особистісну; спрямованість на збереження здоров'я кожної дитини; узгодженість концептуальних положень щодо здорового розвитку школярів зі світовими та європейськими стандартами охорони людського здоров'я; постійне поширення в суспільній свідомості ідеології культури здоров'я і здорового способу життя; пріоритет психолого-педагогічних досліджень у галузі педагогіки здоров'я й оздоровчої освіти; розробка різних підходів до визначення поняття «культура здоров'я», його змістового наповнення; спрямованість на міждисциплінарну інтеграцію в розробці змісту навчання збереження здоров'я; оновлення навчальних програм і створення нових з урахуванням досягнень у галузі оздоровчої освіти й виховання; активізація наукових пошуків щодо розробки інноваційних засобів, поєднання традиційних та інноваційних форм і методів формування культури здоров'я школярів; реалізація педагогічних засобів запобігання асоціальної поведінки школярів; перехід від виховання до самовиховання здорового способу життя школяра; створення й розширення мережі «Шкіл сприяння здоров'ю»; спрямованість польського педагога на універсальне виконання фахових функцій; заснування громадських освітньо-просвітницьких асоціацій, товариств, об'єднань, діяльність яких спрямована на здоров'язбереження учнівської молоді; вплив родинного виховання й церковних інституцій на розвиток здорового підростаючого покоління.

Розгляд проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі досліджуваного періоду на методологічному, теоретичному й технологічному рівнях уможливив залучення польського узагальненого досвіду до сучасного українського шкільництва з метою вирішення завдань збереження здоров'я особистості в таких основних напрямках: розробка концепцій формування культури здоров'я школярів з урахуванням реалій і перспектив розвитку освіти, національних культурних традицій і загальнолюдських цінностей; пропаганда серед населення здорового способу життя й культури здоров'я; здійснення постійного моніторингу стану здоров'я учнівської молоді; удосконалення термінологічного поля дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів; поліпшення змісту шкільних дисциплін оздоровчої спрямованості (зокрема завдяки введенню предмету «Культура здоров'я»); забезпечення педагогічно доцільної організації навчання (запобігання розумового стомлення й перевантаження школярів, підвищення їхньої рухової активності; використання здоров'язберігаючих освітніх технологій); посилення взаємодії школи з позашкільними навчальними закладами, спрямованої на організацію вільного часу школяра з користю для його здоров'я; відновлення роботи спортивних таборів, орієнтованої на реабілітацію й підвищення адаптивних можливостей людського організму; розширення Європейської мережі «Шкіл сприяння здоров'ю», матеріально-технічне й науково-методичне забезпечення їх діяльності; фахова підготовка й перепідготовка вчителів до формування культури здоров'я школярів; залучення широких кіл громадськості до збереження здоров'я підростаючого покоління, налагодження більш тісної співпраці школи із соціальними інститутами, насамперед із родинами школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, яка вивчається. Перспективним вважаємо вивчення питань наступності дошкільної й загальноосвітньої ланок польської освіти, взаємодії соціальних інституцій у процесі формування культури здоров'я школярів, підготовки польських учителів до реалізації завдань формування культури здоров'я школярів.

Список опублікованих праць за темою роботи

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у Польщі: теорія та практика / Т. Єрмакова. – Х. : Printhouse, 2016. – 364 с.
2. Єрмакова Т. Формування здоров'я особистості в умовах навчального закладу : навч. посібник / Т. Єрмакова, Ю. Бойчук, К. Васильєва, Л. Гринь, О. Іонова та ін. – Х. : ХДАДМ, 2011. – 132 с. (авт. дор. – 0,9 ум. друк. арк.).
3. Єрмакова Т. Формирование рекреационной культуры здоровья : учеб. пособ. в 3-х томах / Т. Єрмакова, В. Зайцев, Н. Олейник, В. Гостищев и др. – Х. : Стильиздат, 2012. – Т.1. – 512 с. (авт. дор. – 3,75 ум. друк. арк.).
4. Єрмакова Т. Особенности формирования культуры здоровья школьников в условиях здоровьесберегающего образования (на примере Польши) / Т. Єрмакова, Б. Дих // Problemy kultury fizycznej – aspekty ekonomiczne, prawne, pedagogiczne. – Bydgoszcz : Akademia Nauki i Sportu, 2015. – Р. 148–158. (авт. дор. – 0,4 ум. друк. арк.).
5. Єрмакова Т. Формирование культуры здоровья будущего учителя в польских учебных заведениях / Т. Єрмакова // Физическое воспитание студентов, 2014. – № 5. – С. 14–19.
6. Єрмакова Т. Виховання дітей у польській сім'ї у контексті формування культури здоров'я / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2014. – № 11. – С. 17–22.
7. Єрмакова Т. Авторські школи у формування культури здоров'я школярів (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт, 2013. – Вип. 12. – С. 13–17.
8. Єрмакова Т. Аксиологічний підхід до формування культури здоров'я школярів / Т. Єрмакова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : «Щедра садиба плюс», 2015. – Вип. 47. – С. 301–307.
9. Єрмакова Т. Використання сучасною школою досвіду формування здорового способу життя старшокласників (друга половина ХХ століття) / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2010. – № 11. – С. 34–38.
10. Єрмакова Т. Індивідуалізація формування культури здоров'я школярів у польських школах / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2015. – № 1. – С. 29–33.
11. Єрмакова Т. Основи формування культури здоров'я школярів у навчальній діяльності (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – Вип. 39. – С. 47–54.

12. Єрмакова Т. Особливості формування культури здоров'я школярів в Польщі: історичний аспект / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2014. – № 6. – С. 16–20.
13. Єрмакова Т. Оцінка функціональної, координаційної і силової підготовленості хлопців 7–8 класів / Т. Єрмакова, О. Іващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2015. – № 9. – С. 20–25. (авт. дор. – 0,3 ум. друк. арк.).
14. Єрмакова Т. Педагогічні аспекти використання школярами вільного часу із користю для здоров'я / Т. Єрмакова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – Херсон : ХНТУ, 2015. – Вип. 1 (12). – С. 31–34.
15. Єрмакова Т. Педагогічні погляди Януша Корчака щодо формування здорової особистості / Т. Єрмакова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2014. – Вип. 1 (25). – С. 8–11.
16. Єрмакова Т. Погляди мислителів періоду античності щодо формування здорової особистості / Т. Єрмакова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 5 (48). – С. 45–49.
17. Єрмакова Т. Розвиток ідеї формування культури здоров'я особистості у світовій педагогічній думці / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2014. – № 4. – С. 8–12.
18. Єрмакова Т. Роль і значення «шкіл здоров'я» у формуванні світогляду школярів / Т. Єрмакова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2012. – № 3 (19). – С. 203–207.
19. Єрмакова Т. Роль шкільних предметів оздоровчого спрямування у формуванні та збереженні здоров'я школярів сучасної школи / Т. Єрмакова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12 (39). – С. 34–39.
20. Єрмакова Т. Структурна модель внутрішньогрупової динаміки рухової підготовленості хлопчиків 6–10 років / Т. Єрмакова, О. Іващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2015. – № 10. – С. 24–32. (авт. дор. – 0,3 ум. друк. арк.).
21. Єрмакова Т. Формування здорового способу життя школярів через призму фізичного виховання поза межами школи (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2010. – № 6. – С. 36–40.
22. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я учнів як складова частина педагогічного процесу в школі / Т. Єрмакова // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт, 2015. – Вип. 17. – С. 96–101.
23. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у загальноосвітньому закладі / Т. Єрмакова // Вісник ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка.

Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт : зб. наук. пр. – Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2013. – Вип. 112. – Т. 3. – С. 194–198.

24. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у позанавчальній діяльності (на прикладі Польщі 50-х років) / Т. Єрмакова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015. – № 9 (53). – С. 90–97.

25. Iermakova T. Characteristics of body posture in the saggital plane and fitness of the first-form pupils from rural areas / T. Iermakova, H. Zukowska, M. Szark-Eckardt, R. Muszkieta // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2014. – № 7. – С. 50–60. (авт. дор. – 0,2 ум. друк. арк.).

26. Iermakova T. Health culture of schoolchildren in the context of the modern views of polish pedagogues [Електронний ресурс] / Т. Iermakova // Journal of health sciences : електронний науковий журнал. – 2013. – Vol. 3 (9). – P. 489–502. – Режим доступу до журн.: <http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/issue/archive>

27. Iermakova T. The peculiarities of work of the European network of health promoting schools (comparative analysis) / Т. Iermakova // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2013. – № 10. – С. 87–90.

28. Yermakova T. Discriminant analysis as method of pedagogic control of 9-11 forms girls' functional and motor fitness [Електронний ресурс] / Т. Yermakova, O. Ivashchenko, M. Cieślicka, R. Muszkieta // Journal of physical education and sport, 2015. – Vol. 15 (issue 3). – P. 576–581. (авт. дор. – 0,3 ум. друк. арк.). (SJR: 0,46). – Режим доступу до журн.: <http://efsupit.ro/archive/1/72>

29. Yermakova T. Discriminant analysis in classification of motor fitness of 9–11 forms' juniors / Т. Yermakova, O. Ivashchenko, M. Cieślicka, H. Żukowska // Journal of physical education and sport, 2015. – Vol. 15 (issue 2). – P. 238–244. (авт. дор. – 0,2 ум. друк. арк.). (SJR: 0,46). <http://efsupit.ro/images/stories/nr2.2015/Art37>

30. Yermakova T. Simulation as method of classification of 7–9th form boy pupils' motor fitness [Електронний ресурс] / Т. Yermakova, O. Ivashchenko, O. Khudolii, W. Pilewska, R. Muszkieta // Journal of physical education and sport, 2015. – Vol. 15 (issue 1). – P. 142–147. (авт. дор. – 0,3 ум. друк. арк.). (SJR: 0,46). – Режим доступу до журн.: <http://efsupit.ro/images/stories/nr1.2015/Art%2023%202015>

31. Yermakova T. Influence of exercises and games with ball on coordination abilities of students with disorders of muscular skeletal apparatus [Електронний ресурс] / Т. Yermakova, I. Pomeshchikova, O. Shevchenko, V. Paievskiyi, V. Perevoznuk // Journal of physical education and sport, 2016. – Vol. 16 (issue 1). – P. 146–155. (авт. дор. – 0,3 ум. друк. арк.). (SJR: 0,46). – Режим доступу до журн.: <http://efsupit.ro/images/stories/nr1.2016/art%2024>

Наукові праці апробаційного характеру

32. Єрмакова Т. Спортивные игры в коррекции уровня здоровья учащейся молодежи / Т. Єрмакова, М. Чеслицка, В. Пилевска, М. Шарк-Ецкард // Матер. Междунар. научн.-практ. конф. [«Образование и социализация человека в современных условиях»], (Благовещенск, 28–29 ноября, 2013 г.). – Благовещенск : АмГУ, 2013. – С. 80–83. (авт. дор. – 0,2 ум. друк. арк.).

33. Єрмакова Т. Здоров'я як феномен культури / Т. Єрмакова // Матер. XIV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації»], (Харків, 11–12 жовтня 2013 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 112–114.

34. Єрмакова Т. Здоров'язберігаючі компетентності у формуванні культури здоров'я особистості / Т. Єрмакова // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. [«Педагогічні технології формування культури здоров'я особистості»], (Чернігів, 11 квітня 2014 р.). – Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2014. – С. 20–22.

35. Єрмакова Т. Оздоровче освітнє шкільне середовище як умова формування культури здоров'я / Т. Єрмакова // Матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. [«Педагогіка здоров'я»], (Харків, 15 травня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 243–246.

36. Єрмакова Т. Досвід Польщі у формуванні культури здоров'я школярів сільської місцевості / Т. Єрмакова // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. [«Здоров'я людини: теоретичні, практичні та методичні аспекти»], (Полтава, 12 листопада 2015 р.). – Полтава : Астроя, 2015. – С. 43–45.

37. Єрмакова Т. Педагогічні аспекти збереження і зміцнення здоров'я школярів / Т. Єрмакова // Матер. IX Междунар. научн. конф. [«Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях»], (Харьков, 8–9 февраля 2013 г.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 127–129.

38. Єрмакова Т. Методы оздоровительного образования школьников и студентов / Т. Єрмакова, Р. Мушкета // Матер. X Междунар. научн. конф. [«Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях»], (Харьков, 23–24 апреля 2014 г.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – Ч. 2. – С. 64–68. (авт. дор. – 0,4 ум. друк. арк.).

39. Єрмакова Т. ЗМІ як один з основних чинників ФЗСЖ школярів: історичний аспект / Т. Єрмакова, О. Любушина, О. Решетняк // Матер. IV Междунар. научн. конф. [«Здоровьесберегающие технологии, физическая реабилитация и рекреация в высших учебных заведениях»], (Белгород, 25–26 ноября 2011 г.). – Белгород : БГТУ имени В. Г. Шухова, 2011. – С. 73–75. (авт. дор. – 0,2 ум. друк. арк.).

40. Єрмакова Т. Методи формування здорового способу життя старшокласників: історичний аспект / Т. Єрмакова // Матер. IV Междунар. научн. конф. [«Здоровьесберегающие технологии, физическая реабилитация и рекреация в высших учебных заведениях»], (Белгород, 25–26 ноября 2011 г.). – Белгород : БГТУ имени В. Г. Шухова, 2011. – С. 76–78.

41. Єрмакова Т. Школа як один із соціальних інститутів формування культури здоров'я школяра [Електронний ресурс] / Т. Єрмакова // Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. [«Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний досвід»], (Харків, 23–24 жовтня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 17–18.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Єрмакова Т. Методичні рекомендації з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» для аспірантів ВНЗ мистецького спрямування / Т. Єрмакова, О. Гончар. – Х. : ХДАДМ, 2015. – 24 с. (авт. дор. – 0,75 ум. друк. арк.).

АНОТАЦІЇ

Єрмакова Т. С. Теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2017.

У дисертації цілісно досліджено розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Простежено генезу ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській педагогічній думці. Розкрито методологічні підходи до дослідження порушеної проблеми, визначено термінологічно-поняттєвий апарат дисертації.

Систематизовано внесок польських науковців досліджуваного періоду та науково обґрунтовано етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів: перший етап (1954–1970 рр.) – етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів в умовах польської соціалістичної моделі шкільництва; другий етап (1971–1988 рр.) – етап подальшого розвитку й офіційного визнання польською державою проблеми формування культури здоров'я школярів; третій етап (1989–2004 рр.) – етап інтенсивного розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у період освітніх перетворень та інтеграції Польщі до європейського освітнього простору. Узагальнено досвід формування культури здоров'я школярів на кожному з етапів.

Визначено тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі впродовж досліджуваного періоду. Окреслено перспективи використання польського досвіду в сучасній вітчизняній освітній практиці.

Ключові слова: культура здоров'я, формування, школярі, Польща, розвиток, етапи й тенденції.

Єрмакова Т. С. Теория и практика формирования культуры здоровья школьников в Польше (вторая половина ХХ – начало ХХІ столетия). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации целостно исследовано развитие проблемы формирования культуры здоровья школьников в Польше (вторая половина ХХ – начало ХХІ столетия). Проанализирован генезис идей формирования культуры здоровья школьников в мировой и польской педагогической мысли. Раскрыты методологические подходы к исследованию изучаемой проблемы, определен терминологически-понятийный аппарат диссертации.

Систематизирован вклад польских ученых исследуемого периода и научно обоснованы этапы развития проблемы формирования культуры здоровья

школьников: первый этап (1954–1970 гг.) – этап становления проблемы формирования культуры здоровья школьников в условиях польской социалистической модели школы; второй этап (1971–1988 гг.) – этап дальнейшего развития и официального признания польским государством проблемы формирования культуры здоровья школьников; третий этап (1989–2004 гг.) – этап интенсивного развития проблемы формирования культуры здоровья школьников в период образовательных преобразований и интеграции Польши в европейское образовательное пространство. Обобщен опыт формирования культуры здоровья школьников на каждом из определенных этапов.

Определены тенденции развития проблемы формирования культуры здоровья школьников в Польше на протяжении исследуемого периода. Очерчены перспективы использования польского опыта в современной отечественной образовательной практике.

Ключевые слова: культура здоровья, формирование, школьники, Польша, развитие, этапы и тенденции.

Yermakova T.S. The Theory and Practice of Schoolchildren Health Culture Formation in Poland (the Second Half of the XX – Beginning of the XXI Century). – Manuscript.

Thesis of the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Sciences of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis presents a comprehensive retrospective analysis of the development of the schoolchildren health culture formation in Poland (the second half of the XX – beginning of the XXI century). The genesis of the idea of schoolchildren health culture formation in the world and polish pedagogical thought has been retracted. The methodological approaches (historiography, historical pedagogical, anthropo-humanistic, system-holistic, culturological, axiological, personal-behavior, salutogenic) to the study of the investigated problem have been revealed. The terminological and conceptual apparatus of the thesis has been determined: «health culture of schoolchildren» (a component of general culture connected with value attitude to own health and health of other people, need of preservation and strengthening of health, include knowledge, abilities and skills of healthy lifestyle conducting), «schoolchildren health culture formation» (purposeful, specially organized process of development of structural health culture components – motivational-axiological, cognitive and procedural).

The contribution of polish scientists of investigated period to the development of the problem of schoolchildren health culture formation has been systemized: accentuation of external and internal factors that have influence on human health and schoolchildren health culture formation; concept formation («Healthy city», «Health promotion», «Physical education»), substantiation of requirements to the content of education, creation of educational programs, design of forms, methods, means of education and upbringing aimed at preservation and strengthening of health; determination of health culture components and extension of terminological field of investigated problem («pedagogy of health», «healthy education», «healthy upbringing», «healthy educational environment», «promotion of health»).

The stages of the development of the problem of schoolchildren health culture formation of defined chronological frames have been scientifically proved as follows: the first (1954–1970) as the stage of determining of the schoolchildren health culture formation problem in the conditions of the Polish socialist model of schooling; the second (1971–1988) as the stage of further development and official recognition of the schoolchildren health culture formation problem by the Polish state; the third (1989–2004) as the stage of intensive development of the problem of schoolchildren health culture formation during the period of educational transformation and integration of Poland to the European educational space.

The experience of the schoolchildren health culture formation at the each defined stage has been generalized due to the following directions: organization of educational activity (study of disciplines oriented by mastering knowledge, abilities and skills of health preservation); realization of educational out-of-class (hours of form-master, subject lectures, discussions, readings, evenings, excursions, sports contests, competitions, contests, work of drawing-room, political boarding schools, school subject circle) and out-of-school (work of cultural-healthy and sports educational establishments, regional tourism, activity of the Polish youth union and Polish scouting and guiding association) work; interaction of school and family in development of healthy child (creation of clubs, universities, libraries, centers of psychological and pedagogical consultation of parents); influence of clergy on formation of spiritual and spiritual-physical health of schoolchildren.

The tendencies (theoretical-conceptual, research, content-educational, organizational-procedural) of the development of the problem of Polish schoolchildren health culture formation during the investigated period have been defined, the perspectives of creative usage of summarized experience of Polish schoolchildren health culture formation in modern native educational practice have been outlined: the development of concepts of schoolchildren health culture formation considering national cultural traditions and human values; promotion of healthy lifestyle and health culture among population; conducting of permanent monitoring of health conditions of schoolchildren; improvement of terminological field of schoolchildren health culture formation; improvement the content of school subjects with health orientation; provision of educationally purposeful learning; strengthening of cooperation of school with out-of-school educational institutions; resumption of sports camps; expansion of the European network of «Schools promoting health»; professional training and retraining of teachers to a health culture formation of schoolchildren; involvement of general public to preserve health of schoolchildren.

In scientific rotation has been introduced unknown and unfamiliar archive documents (87), separate facts and regulations, connected with the decision of the problem of schoolchildren health culture formation in Poland of the investigated period.

Keywords: health culture, formation, schoolchildren, Poland, development, stages and tendencies.